

ԱՐԵՒԵԼՔ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ : — ԹԻՒ Ժ.

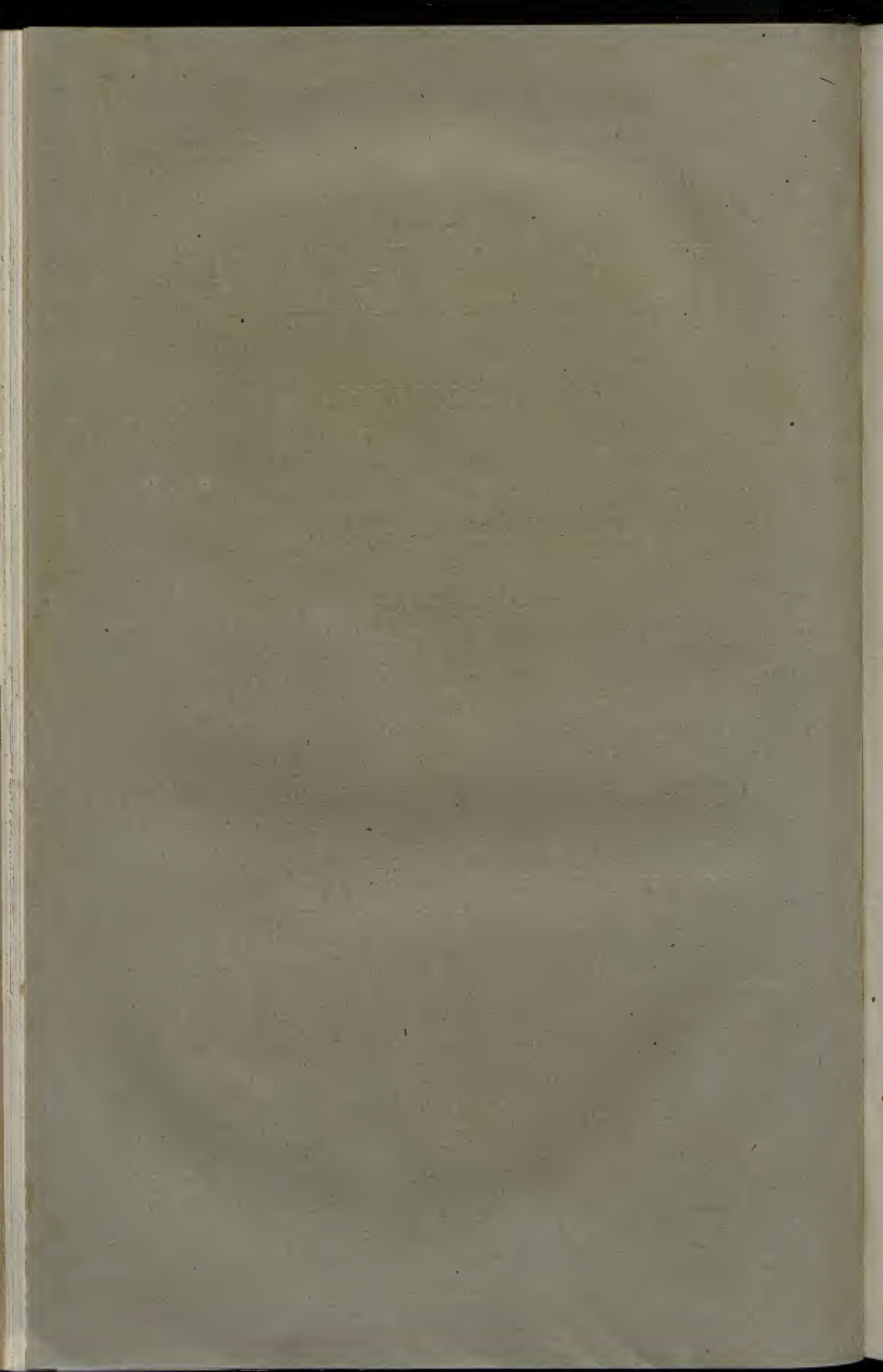
15. ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1855.

ԲՈՎԼՄ ՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՍՊԱՆԻԱՅԻ ԿՐՕՆԱՌՐՆԵՐԸ	ՎԱՀԷ.
ԴՍՏԱԿԱՆ	ՀԱՐՄԱՅ.
ԺԱՆՕ ԵՒ ԲՕԼԷՆ . ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ	—
ԱՄԻՍԻ ԿԱՄ ՍՈՐՈՅ ՆԱՀԱՏԱԿ ՕՐԻՈՐԳ ՄԻ	—
ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ	—

ԲԱՐԻՉ.

1855

Ա Ր Ե Ի Ե Լ Ք

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՍՊԱՆԻԱՅԻ ԿՐԾՆԱԽՈՐՆԵՐԸ

Եւրոպայի մէջ չի կայ երկիր մը որ Սպանիայէ աւելի ազգութիւնապէս մը տայ կրօնական մոլի հռաւնդին և անոր ահարկու հետեանքներուն : Ո՛վ որ ընդհանուր պատմութեան վրայ վայրկեան մը խորհեր է փիլիսոփայօրէն՝ զիտէ թէ ասկէ երկու դար առաջ Սպանիա թէ՛ ուժով և թէ՛ հարստութիւնով միւս ամէն ազգերէ յառաջադէմ կը քալէր և զրեթէ Եւրոպայի քաղաքական ղեակը իր ձեռքը առեր և կ'առաջնորդէր իսկ : Ի՞նչպէս այսպիսի ազգ մը իր փառքէ ինկաւ և ուժը կորուս, ի՞նչպէս այս երկիրը իր հարստութենէ զրկուեցաւ, ի՞նչպէս թշուառութեան և տղիտութեան մէջ ինկաւ և հունկ ուրեմն ամէնէ յետաքայլ ազգը եղաւ. — կրօնական մոլի հռաւնդով :

Երբ ազգ մը այն աստիճան կը մոլորի և կը կատղի որ դարերով հաւատաքնական խարոյկը անշէջ կը պահէ և մինչ 1808 թուա-

կանին իր միտքը և հոգը խիղճը հարածելու և աղատութիւնը բանտարկելու ետեւէ կ'ըլլան, և երբ աղատ ազգի մը ջունչով այն խարոյկը մարտէլէն ետեւ (1808) նորէն դան վառելու ու բորբոքելու կը ջանայ, այնպիսի ազգ մը ո՛չ ներքին և ո՛չ արտաքին զօրութիւն մ'ունի իր միտքը մշակելու և փառքը մոտաւատուն պահելու :

Այլ այս կրօնամոլ եռանդը ուսկէ՞ եկաւ իջաւ իր վրայ և մահաբեր հարուածի մը պէս իր պատիւը արատեց և էութիւնը վտանգի մէջ դրաւ. — Հռոմայէն : Այո՛, հրապարակաւ կ'ըսենք և եթէ հարկ ըլլայ տարեգիր և պատմութիւն ի ձեռին ամէն գէսքերը փաստերով միտաւ մի կը կրկնենք. այո՛ հռոմէական աղանդատութիւնքը այս քաջ ժողովուրդը այս կերպ մոլորեցին և վայրենի և ամէնի զգայուններով դիւթեցին անոր միտքը. այո՛, եթէ այս ժողովուրդը այն աստիճան ինկաւ որ մարդեր այրելը իրեն ուրախութիւն կը համարէր և մարդասպանութիւն՝ նախնական պարտք մը, Հռոմայի թոռերը անոր այսպիսի մարդակեր համոզումներ տուին. այո՛ եթէ այս հաւատաւոր ազգը մպլի եղաւ և եթէ իր վառվառն զաւկները վայրագ բնութիւն մ'առին, այո՛ անոր միակ պատճառն է արիւնարբու աղանդ մը : Լսէ՛, հայազգի ունկընդիր, և յետոյ ըսէ՛ մեզի թէ իրաւունք ունինք եթէ ո՛չ այսպէս գրելու :

1808ին Նաբոլէոն Ա. Սպանիայի վրայ կը յարձուի (1). արագ արագ բոլոր նահանգներու կը տիրէ և յաղթանակաւ Մատրիտ կը մտնէ ու իր կայսերական անպարտելի զրօշակը հոն ալ կը կանգնէ : Նաբոլէոն Ա. կը տեսնէ Սպանիայի անհելի վիճակը, կը ստուգէ կրօնաւորներու դատով եղած անտանելի հալածումը, կը քննէ կրօնապատ ատեանէ առաջ եկած աղէտքը և գերութիւնը և կը համոզի թէ Սպանիա այս եռանդով գէպ ի իր կորուստը կը զիմէ. ուստի աղատաշունչ վճիռով կրօնամոլը և կրօնամոլութիւնը, անոր արիւնալի ատեանը և ատենակալը, բռնաւոր քահանան և սուրջ գերին, խարոյկը և իր հրապարակը, դահլճը և նահատակը, ամենը միահամուռ կը ընջէ, յաղատութիւն կը հրաւիրէ Սպանիան և կը յորսորէ որ այնուհետեւ կրօնական մոլար ճամբայէ ելնէ, ուրիշ ազգերու հետ յառաջ քալէ և լոյս առնէ :

(1) Զ'ենք ուղեր քննել թէ Նաբոլէոն Ա. իրաւունք ունէ՞ր եթէ ոչ Սպանիայի հետ կսիւ բանալու. խնդիրը այս կերպով չ'ենք քննել վասն զի քննելու տեղը չ'է հոս :

« Հաւատաքննական տոռանը՝ որու գէտ մեր դարը և Նւրոպա կը բողոքեն (1), ջնջելի, կ'ըսէ աշխարհակրալը . քահանաներու պարտքն է խիղճը առաջնորդել և ոչ բնաւ դատել, դատաւար տել և պատժել զմարդերը : Աւատական (féodal) իրաւունքներն ալ անհետ ըրի և սպառնեալն ամէն մարդ ազատ է հիւրատուն հաստատել, փուռ շինել, ծովու և գետի վրայ սրսալ և աղատօրէն ճարտարութեան (industrie) ամէն հիւղերը մշակել : Ինքնամոլ սէրը, հարստութիւնը և սակաւածիւ մարդերու երջանկութիւնը աւելի վնաս կուտային քեզ, զիտնան Սորանիս, և մշակութիւնդ կ'ապականէին քան թէ ջնիկ աստեղ տօծաբեր շունջը : Ինչպէս մի է աստուած, մի պիտի ըլլայ նաև արդարութիւնը տէրութեան մը մէջ . մասնաւոր արդարութիւնները բռնի յախշտակեալ էին և ազգային իրաւունքը կը ջնջէին, ուստի զանոնք միահաղոյն կործանեցին..... Կարելի է թէ ներկայ սերունդը համակամ և համամիտ չ'ըլլայ ինծի, և միտքս լաւ մը չ'ըմբռնէ, վասն զի անծիւ կիրքերու մէջ կը տարտաբերի տակաւին, այլ ձեր թոռերը իս իբրև փրկարար պիտի օրհնեն :

Սյո՛ այն օրերը, ուր ես Էրևան ելայ ու մէջերնիդ եկայ, չի պիտի մոռնամ անոնք և ումենէ նշանաւոր օրերու կարգը պիտի դնեն, վասն զի անկէ կ'սկսի Սպանիայի բարօրութեան թուականը : »

Սյայդէս կը գրէ Նաբոլէոն առաջին և հռոմէական կրօնաւորները շնորհակալ ըլլալու տեղ, և փոխանակ ժողովուրդը համոզելու և յազատութիւն առաջնորդելու, կ'սկսին անասելի կերպով գոգոսիլ և զանիկա ևս գոգոսել Նաբոլէոնի դէմ : Հաւատաքննութիւնը ջնջել, կրօնաւորներու ձեռքէ արդարութեան գաւազանը յախշտակել և կոտորել, ազատութիւն հրապարակել, հերետիկոսը և հռոմէականը իրարուքով հաւասար համարիլ, մ'հասկէ անդին քրէական մեղք չ'ըլլար . ասկէ աւելի անհաւատ օրէնքներ չ'են տեսներ : Սպանիայի ժողովուրդ օրը եկաւ, դէնք ան, ոտք

(1) Mignet. *Histoire de la révolution française*, t. II. Պ. Միշլէին Ֆրանսայի ընտիր եւ անուանի պատմաբաններէ մէկն է. Պ. Թիէրլին հետ գրեթէ համաբայլ կ'արշաւէ եւ է ուրեք աւելի յառաջագէտ կը դառնա : Երբեք մարդ եւ իբրեւ ապաստան հեղինակ Թիէրլին վերադոյն կը համարինք, թէպէտև շատ տեղ իր կարծիքները հիմնովին մերժենք : Իր ամէնէ նշանաւոր գիրքին անունն է — Ֆրանսայի յեղաշրջումին պատմութիւնը : Մերազդի բանասէրները այս գիրքէ շատ օգուտ կրնան քաղել :

ելի՛ր, հաւատքի թշնամին առ դուռն կայ և մեր խորանը կ'ուղէ
ուրեւ. արի՛, սպաննէ՛, սպաննէ՛ որչափ և կրնաս, սպաննէ՛
ի սայր սուսերի, սպաննէ՛ միշտ և սննափր, Աստուած իր հաւա-
տարիմները կը հանջնայ և կը փրկէ : Եւ որպէս զի Ասիայի
Հայերը չի կարծեն թէ մեր կողմէ կը հնարենք այսպիսի անար-
կու քարոզ մը վերոյիշեալ մատենագիրէն հետագայ տողերը կը
թարգմանենք ամենայն զգուշութեամբ :

Հռոմէական աղանդաւորները տասնևիններորդ դարու սկիզբը
իբրև քրիստոնէական վարդապետութիւն (catéchisme) մարդաս-
պանութիւն կը քարոզեն և կը սովորեցունեն իսկ նորաբոյս պա-
տանիներու : Նարոյկը կը մարեն հոն, Նարոյէոն, անա զանաիւր,
էկու որդեակ սոս և սպառազինէ՛, այս է աստուծոյ պատուի-
րանը....

« Ըսէ՛ որդեակ զու ո՞վ ես : — Սպանեալ եմ աստուծոյ ջնորհ-
քովը :

« Մեր բարօրութեան թշնամին ո՞վ է : — Ֆրանսայի կայսրը :

« Քանի՞ բնութիւն ունի անիկա : — Երկու . մարդու և սատա-
նայի :

« Քանի՞ ճշմարիտ կայսր կայ Ֆրանսայի : — Մի, սուտ էրոր-
դութիւնով մը :

« Ինչպէ՞ս կ'անուանես այս երեք ունձինքը կամ էրորդութիւնը :
— Նարոյէոն, Միւրա և Կօտօի (1) :

(1) Թագաւոր Նարոյիայի : Հիւրասիւտի մը տղայ էր (1774) և երբ յեղա-
շրջումը եկաւ ինքնակամ գինուոր եղաւ : Այս անվեհեր մարդը Նարու-
լէոն Ա. ի պէս յառաջադէմ հանրապետական էր և ազատութեան զօշա-
կին պաշտպան : Երբ Նարոյէոն Ա. հանդապետութիւնը կործանելով կայսր
եղաւ՝ Միւրան իրեն թիկնապահ ըրաւ և իբրեւ վստալէն անոր այլ և այլ
քաջութիւններու իր Գարոլին անուն քոչըն ալ կիւն տըրաւ անոր : 1808ին
Նարոյէոն Ա. ի կամքով Սպանիայի վրայ պնայ և կը ջանար այս երկրին
թաղը տանուլ, այլ Նարոյէոն զան իր ժողովի եղբօրը տըրաւ և Միւրան
Նարոյիայի թագաւոր ըրաւ : Մինչեւ 1812 հանդարտ կառավարեց իր
ժողովուրդը այլ այս թտականին Ռոսիայի արշաւանքին մէջ մտաւ և
ձիւորներու կը հրամայէր : Այս արշաւանքը անակնունելի և անուելի
էր մը ունենալով իր զօրքերու նահանջը արիարար կառավարեց և զարդաւ
Եղալիա : Ինչ ասուն Նարոյէոն Ա. Եղալ կղզիէն ելաւ (1815) և նորէն
Ֆրանսա մտաւ Միւրան Աստրիական բանակին վրայ յարձակեցաւ և շատ

« Այս էրէքէ ո՞վ է ամէնէն չարը : — Երէքն ալ հաւատար էն :

« Ո՞րակէ կը զոյանայ Նարոյէոն : — Մեղէ :

« Եւ Միւրս : — Ի Նարոյէոնէ :

« Եւ Կօտօի՞ : — Երկուքին զուգելէն (de la fornication des deux) :

« Առաջինն միտքը ի՞նչ է : — Հսկարտութիւն և բռնակալութիւն :

« Երկրորդի՞նը : — Յափշտակութիւն և անգթութիւն :

« Երրորդի՞նը : — Կաշառակեր մատնութիւն և ազիտութիւն :

« Փրօնսեանները ի՞նչ մարդեր են : — Վաղեմբրիստոնեայ, այլ հիմա խերտիկոս :

« Փրօնսեան մը սպաննելը մեղք է՞ : — Ո՛չ բնաւ, հայր սուրբ, մեղք է՛ն. առ հերետիկոս շուները սպաննողը արքայութիւն կ'երթայ :

« Այն Սպանեօլին սրատիժը ի՞նչ է որ իր պարտքը (մարդասպանութիւնը) չ'ուզեր կատարել : — Մահ և մատնիչներու անարգութիւնը :

« Ո՞վ թշնամիներէ դմեզ պիտի փրկէ : — Իրարու վրայ վըստահութիւններ և զէնքերնիս : »

Այսպէս կը քարոզէին 1808ին հոռմէական կրօնաւորները, այս ոգով ժրիստոնէական վարդապետութիւնը կը տարածէին ամէն տեղ և ամէն ընտանիքի մէջ : Եթէ մեր գարու մէջ այսպէս վարեցան կրնայ մէկը զիւրաւ երևակայել թէ անցեալ դարերու մէջ ինչպէս կը վարէին : 1808ին ռամիկ ժողովուրդը համոզեցին և կրցան ազատութեան յաղթել : Արիւնալի՛ յաղթութիւն որ զրեթէ կէս դար տևեց և Սպանիա աւելի թշուառ վիճակի մէջ նետեց :

Ջանք բրաւ որ Բզալիայէ զան վանտէ, յաղթուեցաւ և մէկ վայրկեանի մէջ իր թաղը և փառքը կտրուա : Փանի մը ամիս ետքը իրեն համակամ դատաւիրներ զանելով Բօրսիքայէ Սիկիլիայ իջաւ, ալ միբիկի մը պատճառով իր ընկերներէ զատելով և Բիլո ծովեղերին վրայ իյնալով, բռնուեցաւ և 30 հոկ. 1813 զնդամահ մեռաւ Ֆերտինան թագաւորին հրամանաւ :

Կօտօի (Godoi կամ Godoy) Շարլը Դ Սպանիայի թագաւորին պաշտօնակալը և Մարիա-Լուիզա թագուհիին սիրականն էր :

1808ին ժողովուրդը իրենց կիրքերու սպասաւոր էր եղեր, ուստի իրմէ աստուածապաշտ, ժողովուրդ չի կար երկրի վրայ. 1854ին ժողովուրդը ի վերջէ հասկըցաւ անոնց ինչ մարդեր ըլլալը և հիմա, իրմէ վատ ժողովուրդ չիկայ երկրի երեսը: Դանաւ, խարոյկ, դահիճ երկաթ չ'ունին հիմա, և հիւսնդութիւններով կ'սպառնան և վախ տալ կ'աշխատին միամիտներուն, Քօլերան իրենց յօգնութիւն կը կոչեն..... Ասկէ անդին կատաղի մոլութիւն չի տեսնուիր պատմութեան մէջ:

ՎԱՀԷ

ԴԱՏԱԿԱՆ

Հայ բանտդատը հետաքրքիր վիճակի մը մէջ կը գտնուի մեր օրերը և ստուգիւ ո՛ր կողմը դառնալը և ինչ կերպով իր պաշտօնը կատարելը ինքն ալ լաւ մը չ'իյտէ: Նձէ ժառ հեղինակի մը գիրքը դատել կամ բանասէրի մը յօդուածը քննել, ե՞ծէ քիչ մը ազատօրէն իր կարծիքը յայտնէ և ե՞ծէ պակասութիւն կամ թիւր կարծիք մը երևան հանէ ու հերքէ, շուտով ինքը թշնամի կը համարուի, կ'ամբաստանուի և կը դատապարտուի անողորմաբար: Հայտ մը համար գիրք մը քննելը և անոր դէմ ուղիղ դատում մը ընելը հեղինակին թշնամութիւն ընել կամ անոր հորը փորել է, չար միտքով և չար կամքով:

Ձի կրնար երեսկայել տակաւին թէ՛ հեղինակի մը պատիւը և տեսիլները իրարու հետ յարաբերութիւն մը չ'ունին: Հեղինակը արգոյ մէկ մը կրնայ ըլլալ և իր տեսիլները անարգ կամ արատաւոր, ինչպէս որ սիրուն ծառ մը կրնայ անհամ պտուղ տալ և անշուք թուփը՝ շատ համեղ բերք մը: Հայը չի հասկնար կամ չ'ուզեր հասկնալ այս հասարակ ճշմարտութիւնը. գովէ՛ կամ լուէ՛. ահա այս է իր այժմեայ կամքը: Վսյ անոր որ սխալիս բռնակալ կամքի մը չ'անսար. վսյ անոր որ յարեաւ և հրապարակաւ նախապաշարումի մը վրայ կ'իյնայ և արմատաքի դռն խլել կ'աշխատի. վսյ այն մարդու որ ազատութիւնը իրեն առաջնորդ է

առեր և արխարար անոր կը հետեի. չիլաէ մեր բոնասէր հայրե-
նակիցը որ ազատութեան դաւակ մը իր մօր առջև անգամ չի
խոնարհիր և միշտ յոտին ու կանգուն պաշտօն կը տանի ինչպէս
կ'ըսէ կենդանի բանասիրա մը (1) :

Լոէ՛ կամ գովէ՛ . այլ երբ գովելը դժուարին է և լռելը անհնարին,
ի՞նչ ընելու արդեօք :

Ձի հասկնալու դժուր կ'ըսէ հայը, այսինքն կամաւ տգէտ եղիր :
Այլ տգիտութիւնը ամօծ է և երբ մէկը արիւն ու քրտ ծափեր է
լուսաւորելու համար, երբ մէկը զխառն ին մը ունի, չի հասկնալը
նախատինք է և հետեալաւ անհնարին : Ձի տեսնելու դժուր, կ'ըսէ
հայը, այսինքն յօտարակամ կոյր եղիր : Այլ ամէն մարդու տուեալ
չ'է կոյր ըլլալ և ամէն մարդ չի վախազիր բայ աչքով կուրծիւն
վաճառել . այլ կուրծիւնը դէպ ի խորխորատ կը տանի : Ուր
ուղէ նէ թո՛ղ տանի, կ'ըսէ հայը . նախապաշարունակներէ հետ
չի տանիր ան, այն կը բաւէ : Լոէ՛ կամ գովէ՛ . այլ սուտ գովեստը
փողաբշտութիւն է, այլ մշտակայ լռութիւնը համրի վիճակ կրնայ
սեպելի... Ի՞նչ կ'ուղէ թո՛ղ սեպելի, զլուխ մի՛ ցաւցներ, կ'ըսէ հայը,
և կ'սկսի սպառնալ :

Ծանր է բանադատի մը այսպիսի կոյր (Հիւրմիւղեանը կ'ըսէ
աւշրբ) հնազանդութիւն մը և երբէք Եւրոպայի մէջ յանձն չ'առնուր
դան : Այլ համարէ՛ թէ հայը հաւանի ճիւղ չի հանել իր միտքը
արհամարհել, մարդութիւնը ուրանալ իր համազգիները դատելու
ժամանակը. անտարակոյս իրեն ներելի է գոնէ՛ օտարազգիները
դատել և դատաւարտել իսկ՝ եթէ հշմարտութիւնը պահանջէ :
Աղատ Եւրոպան, չ'ենք ըսէր հոռմէական երկիրները, իրեն այս
իշխանութիւնը կուտայ և հայը չի յանդգնիր դան ուրանալ գոն՝
յայտնապէս, վասն զի իր զաղանի մռնչիւնը մինչև մեր քովերը
լսելի կ'ըլլան երկրիմի խնայատակի մը բերնէ : Սակայն հոս ուրիշ
դժուարութիւն մը երևան կ'երնէ և գրեթէ անյաղթելի արգելք մը կը
տնկուի իրեն դէմ : Ի՞նչպէս հայ բանադատը, օտար գիրք մը հայ
ունկնդիրներու առջև դառնէ. հայը կրնայ ըսել, և կ'ըսէ եղեր.

- (1) A peine relevé faut-il qu'on se rabaisse
Faut-il oublier avant tout
Que la liberté sainte est la seule déesse
Que l'on n'adore que debout.

BARBIER.

չ'եմ հասկնար, ուստի չ'եմ որոշեր : Խնչպէս ճաշակ (ցօւն) մը տայ, երբ ո՛չ գիրքը, ո՛չ հեղինակը և ո՛չ անոր ոճը ծանօթ են : Չ'եմ գիտեր կ'ըսէ հայը և անհամբեր շարժում մը կ'ընէ : Խնչպէս իր տեսիլները յայտնէ, իր կարծիքը հրապարակէ և հեղինակինը զովէ կամ հերքէ, ինչպէս նպատակ մը նշանակէ, հետևանք մը քաշէ դուրս հանէ. երկու բանիւ ըսենք ինչ օրէնքով դատէ և ինչ կերպ վճիռ տայ երբ հայը իր կամքը օրէնքի տեղ կը դնէ և խօսք մտիկ ընել չ'ուզեր : Հայ բանագատը կը բռնադատուի ուրեմն կամ իր պաշտօնէ հրաժարիլ, գրիչը սաքի տակ առնել, կամ Ասիայի պլանդակ կերպերու հպատակիլ, զովել երբ զովերու մարմաջը կ'զգայ անիկա, և լռել երբ լռելու հրամանը կուգայ անոր կամքին կողմէ...

Ասիայի կերպը ընդունիլը անհնարին է և մարդը մարդութենէ կը հանէ : Տգէտը հեշտահալ գերի կ'ըլլայ և իր մահաբոյր շղթան կրնայ դարդ մը սեպել. այլ գիտունը որ իր յարգը կը ճանչնայ, անգամանդէ շղթայի մը անգամ ներքեւ չի մտնար, և եթէ անարժան ծառայութեան մը համար գործ ածէ իր գիտութիւնը, գերիէն ալ վար է ու ներում չ'ունի : Հրաժարիլը ընարելի է արդարեւ, և մարդու պատւին յարմար. այլ երբ թշուառ և անապաւէն ազգի մը տալազայ գրազխտութիւնը անբերրի փուշերով կը պաշարուի և երբ այն փուշերը միտքը ու սիրտը խեղդել կ'սպառնան, հայրենասէր սիրտ մը անողգայ չի կրնար մնալ և հրաժարումը տալէ առաջ վայրկեան մը կը խորհի և իր չորս զին կը նայի : Վտանգի դանդակը հնչեմ մէջմը կ'ըսէ ինք իրեն, դատական բողոքը կամ յորդորը լսելի ընել տաւ անգամ մը. ո՞վ գիտէ, կարելի է թէ այն դանդակը յարութեան հնչիւն մը տայ. ո՞վ գիտէ, կարելի է թէ անոր ձայնէն անհող սիրտերը արթննան, մոլար միտքերը սծափին և վտանգին առաջը առնելու փութան. ո՞վ գիտէ, կարելի է թէ այն բողոքը կամ յորդորը հայրենական սէրը բերէ և բռնակալ նախապաշարութիւնները լռել տայ... : Այսպէս կ'ըսէ հայրենասէր բռնադատ մը և իր յոսանատութեան ու զղուանքին յաղթելով կ'սկսի գրիչը նորէն ձեռք առնել :

Այնպիսի շարագիրը այս վիճակի մէջ կը գտնուի հիմա և ո՞վ որ գրազխտական փշալի դաշտին մէջ մտեր էլեր է զիրար կրնայ երևակայել թէ այս անուշ վիճակ մը չ'է : Եթէ համոզեալ չ'ըլլար դատականին անհրաժեշտ հարկաւորութեանը, հրապարակաւ կ'ըսէր որ ուրիշ նիւթերու զբաղիլը կամ ուրիշ հեղինակներու ար-

ճագանդ ըլլալը վերագոյն կը դասէր գտնէ՝ իր հանգստութեանը հոմար ինչպէս որ կ'ընեն քանի մը շահագէտ բանասէրներ : Այլ որքան որ դատականը մեր ազգին մէջ չի մտնայ, արմատ չի գտնէ, չի մշակուի, մեր ազգը ոչ առաջ երթալիք ունի և ոչ տոհմային գրագիտութեան մը տէր ըլլալու է երբէք. անոր համար կը տարակուսի կը մնայ և հրաժարելու տեղ՝ յետին կոչում մը կ'ընէ իր ազգայիններու որ քիչ մը ուշաբրին և անձնական ամուլ կիրքերը մոռնան : Մէկիկ ծոգունք մարդը, իր տեսիլը քննենք և դատելու վահանը զգէնունք մէջմը որ ճշմարիտ և յուսթի բանակուիմը մեր մէջն ալ մտնայ և զմեզ անձնական կոխմերէ ազատէ : Ազգային շահը այս գոհը կը պահանջէ և թշնամի սիրաւ կը համարձակի մերժել զայն : Մի՞թէ լուսաւորութիւն բառը հիմա ամենուն բերանը չ'է. մի՞թէ ամէն հայ իր ուժին համեմատ չ'աշխատիր որ տգիտութիւնը իր վրայէ թռնէ. մի՞թէ Ներսիսյան լուսաւոր շախմատի հետեւելու ետանդը ամէն միտքեր չ'է գրաւեր հիմա. այժ, այլ ի՞նչ օգուտ այն ետանդէ, ի՞նչ բարի հետեւանք այն ջանքէ եթէ չ'ուզեր ազատութիւնը ընդունել և դատականը այսինքն ազատութեան անդրանիկ դուտորը, կը մերժէ : Ի՞նչ օգուտ մը կը յուսայ քաղել լուսաւորութիւն բառէն, եթէ իրօք ջանայ նշույլը գրուանին ներքեւ պահել : Եթէ չկամի զիտնել որ այն լուսաւորութիւնը կարծիքներու ընդհարումէ ծագեր է (du choc des opinions jaillit la lumière) հաւատալի՞ք է որ տգիտութեան մոայլէ ազատի օր մը. չ'ենք կարծեր, և Ներսիսյան պատմութիւնը բիրտ անգամ իրաւունք կուտայ մեզ Ասիայի քանի մը տղէտներու դէմ :

Հայ ժողովուրդը այսպէս վարելով՝ այսինքն դատականը մերժելու տոնէն, կը մոռնայ թէ հարիւր յիսուն տարի է իսկ Մխիթարեան Մխարանութիւնը իր միտքը կ'ապրականէ : Հարիւր յիսուն տարի է որ Մխիթարեանք Ներսիսյան ամենէ յետագէմ տեսիլները կը հատրեն և իր միտքը հոսմէական թռուաշ խմորով տոգորել կ'աշխատին. հարիւր յիսուն տարի է որ պատմութիւնը, փիլիսոփայութիւնը, գրագիտութիւնը կը նենգեն անոնք իրենց զիրքերու մէջ և հոսմէական որոմը ամբալիւր կը ցանեն հոն. հարիւր յիսուն տարի է որ ԳՐԻԳՈՎ, ԽՕՍԳՈՎ և ԳՐԻԴԱՅՈՎ (1) մուրար համբայ մը ցոյց կուտան անոնք և ռամիկը համուղել կը ջանան թէ ճշմարտութեան արահետն է այն. հարիւր յիսուն տարի է որ մեր ազգը

(1) Կարդա՛ առ բար. ուղարկեալ յիշատակադիրը :

միայնով և կարծիրով հռոմէականն է եղեր և տեսական խնդիրներու մէջ Մխիթարեան սե երեսներէ չի տարբերիր ամենին : Այս այնքան ճշմարիտ է որ Մխիթարեաններէ մէկը, օր մը, կըցաւ հրապարակաւ պարծիլ և ըսել « Հայերը մեզի համամիտ են ամէն խնդիրներու մէջ, ինչ կ'ըլլայ եղեր որ շրժամբ մեզի թշնամի ըլլան : » Այս այնքան ճշմարիտ է որ Սուրբ Ղազարու Վանքը կը յանդգնի, իբրեւ գաւառապետ, հեռաւ տողերը գրել և բարական տառնալին ուղարկել « Միաբանութեան տպած կրօնական և ուսումնական տեքստերէր Հայաստանի չորս դէն տարածելով, իրենց օգտակար բարերարութեանց յիշատակը և ազդեցութիւնը կենդանի կը պահեն... : Մխիթարեանց գործունեայ բարերարութեանց արդիւնները չ'են կրնար բոլորովին գաղթեցնել (Հաստնեանք). մանաւանդ թէ իրենց արգիլեալ տեղերն ալ, եթէ ոչ անձամբ, սակայն ՀՈՓԻՈՎ, զրաւոր խօսքով կը մտնան. թէ որ կենդանի ձայնով չի կարենան, տպագրութեամբ, իրենց աւետարանական աշխատութեանց համըստովը. և կը լսեն բերնէ բերան խօսքերէ թէ որչափ Հայեր հայրենիք դարձած ոտենին, ԱՆՁՆՁՆ ԼԻ ԿԸ ՊԱՀԵՆ ՄԻՏԲԵՐՆՈՒՆ ՄԷՁ ԱՆՈՆՅ ԱՆՁԻՆ և գործոց յիշատակը (1) : » Այս այնքան ճշմարիտ է որ Էջրապոտ կրօնամուկ և սուտ օրագիրը յանդգնեցաւ պարծենալու և հրապարակաւ գրելու « Մխիթարեանը հռոմէական ծոցէն ելած է ու հռոմէականութեան համար կեցած՝ ՄԻԱՅՆ հռոմէականութեան համար կը տնէ : Ո՞վ երանելի յանդամբ. եթէ ասանկ ստոյգ է որ Մխիթարեանց գործերու շարժամ տուող զօրութիւնը հռոմէականութեան շահն է, արդե՞օք սխալ հետաւորութիւն մըն է ըսելու ըլլանք նէ թէ ինչ որ մեր սղղը Մխիթարեանց ձեռքէ ընդունած է՝ ԱՄԷՆՆ ԱԼ ՀՈՌՄԷԱԿԱՆ ՊԱՐԳԵՆԻ : » Այս այնքան ճշմարիտ է որ Մխիթարեան մամուլէ ելած զիրքերը Հռոմայի կրօնական ատեանէ ընդունելի են, երբ նոյն ատեանը Ներսիսայի բոլոր ընտիր հեղինակները անխափր կը դատաւարտէ : Նւ ո՞վ չ'իյտէ որ Հռոմայի ընդունելութիւնը և օրհնութիւնը կամ հաւանութիւնը այնպիսի զիրքերու համար միայն կը տրվին որք վատօրէն մարդկային ազատութիւնը կ'ուրանան և միայն գերութիւնը կը գաւառին : Այս այնքան ճշմարիտ է որ հայու ստակով տպեալ զիրքի մը մէջ Մխիթարեանը հայ եկեղեցիին հիմնական և սուրբ աւանդութիւններէ մէկը կ'ուրանայ . և

(1) Տե՛ս Զատագ, էր. 12 :

տակաւին հայ մը չի բողոքեր, և տակաւին այս զիրքը հայ աշակերտներու ձեռքն է ու մեր վարժարաններու մէջ կը զանուրի..... :

Եթէ դատականը մեր ազգին մէջ չի մտնայ արիաքար և մեր ազգին արտաքին ու ներքին թշնամիներու դէմ չի ղինի, կը հարցընենք բարեկամներու և թշնամիներու հաւաստրապէս, ի՞նչպէս ընելու է որ հստակեան սրտմը մեր ազգայիններու միտքէն հեռանայ, ի՞նչ համբայ բռնելու է որ հշմարիտ գրագիտութիւնը և ժիւլիստփայտութիւնը մեր ազգին մէջ տարածուին. ի՞նչպէս վարելու է որ հայական միտքը աշխարհէ աքսորեալ և Հստմայէ միայն պաշտպանեալ, սուտ կարծիքներու գերի չ'իյնայ. ի՞նչպէս ընելու է որ զիշերագէմ Մխիթարեանները խոյտառակին և մեր մէջէ անհետ ըլլան. ի՞նչպէս ընելու է որ մեր Թափառական ազգը զանէ միտքով կանգնի և ազգութեան արտաքին շէնքը ու շնորհքը տոնէ : Ա՛հ մեր բռնասէր հայրենակիցները Թո՛ղ զիտնան, վասն զի ժամանակը եկաւ, Թո՛ղ համոզին վասն զի օրը հասաւ, Թո՛ղ մէյմը միտքերնին դնեն որ հայ ազգը ազատութենէ երբէք վնաս չի կրնար կրել. Թո՛ղ զիտնան որ ազատութենէ դուրս լուսաւորութիւն չի կայ : Մի՞թէ Հայերը կ'ուզեն մի՞ որ պատմութիւնը օր մը ըսէ « Հինգ հարիւր տարի գերութիւն կրելէ ետե տասնեկններորդ դարուն հասան և տակաւին ազատութիւնը կ'ատեն և է՛նէ ներք որ բռնասէր մը երկու տող ազատ բան մը գրէ և այն՝ երբ Պրանսայի տէրութիւնը կը ներէ և Օսմանեան պետութիւնը չ'ընդգլխմանար : Մի՞թէ Հայերը կ'ուզեն որ պատմութիւնը օրմը ընդ համայն աշխարհ զոչէ « Ժողովուրդ մը կայ երկրի վրայ, ժողովուրդ այլ և այլ ազգերու հպատակ, որ քրիստոնէութեան առջի օրէ մինչև հիմա հալածում կրելէ ետե, դեռ ազատութիւնը չի սիրեր և 1855ին միտքը կը հալածէ... : »

Ա՛հ հայրենակիցք իմ հերի՛ք է, ժամանակը եկաւ որ սնտիինք, նայինք դէս ի սպազան և ոչ դէս ի սուտ նախապաշարումները, չի մոռնանք երբէք որ պատմութեան վե՛րը ազգի մը վրայ մահաբեր հարուածի ծանրութիւնը ունի . չի մոռնանք որ այսպիսի հարուածի մը պատասխանատու մենք պիտի ըլլանք մեր թուերու առջև. չի մոռնանք որ եթէ օր մը ազատութիւն ուզելու ըլլանք մեր պաշտպաններէ, ասոնք կրնան ըսելու « և ի՞նչ իրաւունքով ազատասէր միայն ազատութեան արժանի է : »

ՀԱՐՄԱՆ

ԹԱՏՐԱԿԱՆ

ԺԱՆՅՈՒ ԵՒ ՔՕԼԵՆ . (1)

ՄՐԱՐՔ Գ .

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա .

ԿՈՄՍՈՒՀԻ, ՏԻԻՐՎԱԼ .

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Ո՞վ է, արգոյ Տիւրվալ, ո՞վ է այն օրէնագէտը որ մարզիկունքին և իր աղանկանչէլ կուտայ : Մի՞թէ գատմի ունին :

ՏԻԻՐՎԱԼ . — Ո՛չ, տիկին . պզտի , դուզնաբեայ վէճ մ'է այն և հետեանք մը չ'ունի : Հաւաստի եղիք, տիկին , որ մարզիկունքին հիմա ուրիշ պրազում չ'ունի եթէ ոչ այն երանութիւնը որով զձեզ իրեն հարսը պիտի տեսնէ :

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Յուսամ թէ աս ամուսնութիւնը ինծի երանութիւն պիտի բերէ . այլ շիտակը ըսեմ մարքիվէն շատ դժգոհ եմ : Ասաջ սիրաբոյր դուարութիւն մը կար վրան միշտ , հիմա պաղ-երես շարժումներէ և վարումէ ուրիշ բան մը չ'եմ նշմարեր : Կարծես թէ տկամայ կ'ամուսնանայ ինծի հետ : Ստուգիւ եթէ իր մայրը անդիլի ծայրը չի սիրէի խօս - կապը հա կ'ընէի :

ՏԻԻՐՎԱԼ . — Ներելու է, տիկին , իր հասակին վերաբերալ երկչոտութեան . այս երկչոտութիւնը պազումին չ'է . ձեր վրայ այնքան յարգ ունի որ չի համարձակիր ազատաբար յայտնելու ինչ որ սիրտին մէջը կ'զգայ և ըսելու թէ զձեզ կը սիրէ . այս սէրը իր միտքին այնքան զուարճութիւն կուտայ որ կ'զմայլի և կը մոռնայ արտաքին պարտքերը :

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Արգոյ Տիւրվալ, շատ համեարատը կ'երսով կը պաշտպանէք զանիկայ այլ . . . :

Տե՛ս Արեւելք թիւ Ը . Թ . :

ՏԵՍԱՐԱՆ Բ .

ԿՈՄՍՈՒՀԻ, ՄԱՐԳԻԶ, ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ, ՏԻՒՐՎԱԼ .

ՄԱՐԳԻԶ . — Ո՛հ, մայր իմ, ո՛չ բնաւ, անհնարին է որ լռեմ այս հիւծի վրայ :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Տակաւին համբերէ՛, տղաս, զեռ յոյս կայ և ամէն բան կորուսեալ չ'է :

ՄԱՐԳԻԶ . — Ամէն բան ի կորուստ պիտի երթայ, մայր իմ, եթէ վատօրէն տակէ աւելի լռեմ և մեր աղէտքը պահեմ : (Առ Կոմսուհի.) Տիկին, մայրս դատ մի ունէր ուրկէ կախեալ էր իր բոլոր հարստութիւնը . հիմա դատը լմնցաւ և մենք կորուսինք զան :

ՏԻՒՐՎԱԼ . — Վայ . աս ի՞նչ հարուած է :

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Բոլոր հարստութիւննի՞դ մի . կարելի է՞ արդէօք . . . :

ՄԱՐԳԻԶ . — Այո՛ . պարտքէ ուրիշ բան մը չ'ունինք հիմայ :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Տղաս քիչ մը աղէտքը կը մեծցընէ . այլ ես կրնամ հաստատել թէ տակաւին յոյս կայ, մանաւանդ եթէ դուք, յանուն բարեկամութեան որ ունիք մեր ընտանիքին վրայ, հաճիք ձերիններու օգնութիւնը չի մերժել : Անհնարին է որ այս պարագայի մէջ . . . :

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Հաւաստի եմ, տիկին, որ չ'եք երկբայիւր թէ ո՞րքան զուծ և համակրութիւն կը պատճառէք ինծի այս պարագայի մէջ, այլ զիտէք որ դատի մը մէջ պաշտպանութիւնը անօգուտ է . մարդմը որքան և իշխանութիւն ունենայ, օրէնքը չի կրնար ոտքի տակ առնել և իր կամքը անոր աեղը դնել : Ասկէ զատ՝ եթէ իմ հասակիս և վիճակիս մէջ արգոյ տղուդ համար շնորհք մը խնդրելու ըլլամ, չար լեզուները կ'արձակին և բամբասանքը կ'սկսի . . . :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Բարեկամութիւնը և այն խոստումները որ զմեզ իրարու կը կապեն օտարներու բերանը խրելու բաւական պատճառներ են . . . :

ԿՈՄՍՈՒՀԻ . — Ի բոլոր սրտէ կը փախազէի ձեզի օգտակար ըլլալ, այլ հիմա այն խոստումները գոնէ՛ ուրիշ ժամանակի հա-

մար սխտի սլահին : Գանգատ մը չ'եմ ընէր թէ ի՞նչու գաղտնի սլահեցիր ինչ այս ամէն հղածը . ստկայն արտաւայլի սիրտով կը տեսնեմ թէ՛ ձեռքէս բան մը չի գար և թէ՛ այսպիսի դառնալի ժամու մէջ միայնութեան կարօտ էք , ուստի կը ներէք եթէ . . . (Յարգալի զէմքով կը խոնարհի եւ դուրս կ'եւնէ) :

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ .

ՄԱՐԳԻԶ, ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ, ՏԻՒՐՎԱԼ .

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Մի՞թէ այս ան տիկինն է որ զեռ երէկ յաբասեւ բարեկամութիւն մը կ'երգնար ինծի , որ կ'ուզէր ամէն բանէ հրաժարիլ , ամէն բան թողալ , և զալ ինծի հետ ապրիլ որդիաբար : Հաւատալի է մի՞ այս արգոյ Տիւրվալ , մի՞թէ այսպիսի վարսմ մը բարկութիւննիդ չի շարժեր :

ՏԻՒՐՎԱԼ . — Ինչ ըսե՞լէ տիկին . այլ մի՞թէ՞ յիրաւի այս դատը կորուստնելով , ամէն հարստութիւննիդ կը կորուստնէք :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Աւանդ . Այս ժառանգութենէ ուրիշ հարստութիւն չ'ունէի . այսպիսի աղէտալի սխառագայի մէջ սիրաս ձեղմէ չ'եմ սլահեր , դուք էք հիմա մեր միակ հաւատարիմ բարեկամը :

ՏԻՒՐՎԱԼ (մեկտալ) . — Այս դատը ինծի ալ կը դալի , իմ բանըս ալ բռնաւ :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Խրատ տուէք , ինչ ընեմ հիմայ :

ՏԻՒՐՎԱԼ . — Այդպիսի կորուստի մէջ , ուր հէք մը չիկայ , ինչ խրատ կ'ուզէք որ տամ . մի՞թէ ձեզի չ'ալի գութի արժանի չ'եմ մի՞թէ՛ կարելի է որ այն խոստումներնուդ վրայ ապաւինիմ դորանդու անդադար ինծի կ'ընէիք . կը տեսնեմ հիմա թէ ժամանակս ունայն անցուցի տուններնիդ մէջ :

ՄԱՐԳԻԶ . — Ելի՛ր ուրեմն և կորի՛ր , որովհետեւ մեզի համար չ'է այլ մեր հարստութեան համար հոն եկեր յարեր էիր :

ՏԻՒՐՎԱԼ . — Այլ . . .

ՄԱՐԳԻԶ . — Մի՛ ջանար ունայն հերումներ սլատեառել , մենք հիմա այն աստիճանի մէջ ենք որ երկդիմի ըլլալը արժէք մը չ'ունի :

(Տիւրվալ կ'եւնէ :)

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ.

ՄԱՐԳԻԶ, ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ :

ՄԱՐԳԻԶ. — Տեսէ՛ք, մայր իմ, տհա պն բարեկամները որոնց վրայ կըյնուիք, տհա ձեր ապուխները, կը տեսնե՞ք ինչպէս կը վարվն ... :

ՏԵՍԱՐԱՆ Ե.

ՄԱՐԳԻԶ, ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ, Լ'ԷՔԻՆԸ .

Լ'ԷՔԻՆԸ. — Մարգիդ տէր իմ ներէ ԼԹէ աղատօրէն համար-
ձակիմ հարցընէլ իրեն Թէ արդեօք իրաւ էն այն լուրեր որ կը լըս-
ուին :

ՄԱՐԳԻԶ. — Ի՞նչ լուր :

Լ'ԷՔԻՆԸ. — Կ'ըսի Թէ դատերնիդ կորուսիք, տէր, և Թէ այս
կորուստը ձեր աւերն է :

ՄԱՐԳԻԶ. — Արդորև, այլ կաղաչեմ հիմա զմեզ հանդարտ
Թո՛ղ .

Լ'ԷՔԻՆԸ (մեկտախ) կենալու միտք չ'ունիմ մի՛ վախճար . (բարձր)
Սակայն, տէր ...

ՄԱՐԳԻԶ. — Ի՞նչ կայ :

Լ'ԷՔԻՆԸ. — Կարելի Թէ այսուհետև ծառայ մը չի պահէք և
վիճակնիդ չի ներէ ... ուստի տուն մը զխոնմ ուր կրնամ հիմակ-
ւընէ մտնէլ, անոր համար ԼԹէ բարեհաճիք դիւ համբէլ, ստակը
ստղով, ձեզ շատ էրախաղէտ կ'ըլլամ :

ՄԱՐԳԻԶ. — Այս էրկոյ իրաւունքդ կ'աւնեն և աղատ ևս
երթալ ուր և կամիւս . գնա՛ բանդ :

Լ'ԷՔԻՆԸ. — Մի կարծէք Թէ կասկած ունիմ ձեր վրայ, ոչ
բնաւ, տէր, այլ ...

ՄԱՐԳԻԶ. — Այս էրեկոյ ըսի, չի լսե՞ս . մինչև այն ժամը

իշխանութիւն ունիմ հրամայելու , էլլի՛ր և մի՛ ստիպեր որ նորէն
կրկնեմ :

Լ՛ԵՔԻՆԸ (մեկնելով) . — Դեռ հսկարտօրէն կը հրամայէ , կ'երեւայ
ծէ ամէն բան չ'է կորուսեր . դատարկ զրպան մը այսպէս չի
հրամայեր :

ՏԵՍԱՐԱՆ Զ .

ՄԱՐԳԻԶ , ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ .

ՄԱՐԳԻԶ . — Մի՛ տրամիր , մայր իմ , քաջալերւէ՛ . այս մարդերու յետնութիւնը , զորս բարեկամի տեղ զրեր էիր , հիմա քեզի տրամութիւն տալու տեղ պիտի մխիթարէր : Անոնք քու հարստութիւնը միայն կը սիրէին և ոչ գրեզ , ուստի անոնք են ճշմարիտ կորուստ ընողները . մենք անկէ այն շահը պիտի քաղենք որ մեզի համար ապրելով երջանկութիւն մը պիտի կարենանք վայելել : Ասով չ'եմ ուղեր ըսել թէ՛ այսպիսի հարուածի մը տակը ընկճեալ անհոգ կենալու է . ոչ բնաւ . ուրիշ բարեկամներ , օրինակի ազգաւ արգոյ Տարմոնը որ քու վրայ ճշմարիտ բարեկամութիւն ունի ... :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Այո՛ , այդպէս է որդենակ իմ . երբ կարող էի , անոր մեծ ծառայութիւններ ընելու երջանկութիւնը ունեցայ . երթամ անոր զիմեմ և փորձով հաստատեմ երախտագէտ սիրտ մը ունենալը : (չուրս կեղնէ) .

ՏԵՍԱՐԱՆ Է .

ՄԱՐԳԻԶ , (միակ)

Թող մայրս հոն երթայ , ես հիմա Քօլէնին կը զիմեմ . երանի՛ թէ այնպէս վարէր որ իրեն՝ և ոչ ուրիշի մը պարտական ըլլայի ... ալ Քօլէզը , սիրուն Քօլէզը , որ կարծէ թէ զինքը խաբեր եմ և որ մէկնելու ատենը խօսք մտիկ ընել չ'ուղեյ , Քօլէզը չի՞ պիտի երես կայէ մի հիմայ թէ թշուառութենէ բռնադատեալ իրեն կը զիմեմ և ոտքը կ'իյնամ : Ո՛հ անուշիկ կասկած որ զրեծէ ակամայ իմ

ոտքերս կը կապէ . այս ի՞նչ աղէտք է . զանիկա սիրել' և այս պատճառաւ չի համարձակիլ ըսել թէ կը սիրեմ ... Այլ ահա Քօլէնը . ի՞նչ ընեմ , ի՞նչպէս խօսիմ հետը :

ՏԵՍԱՐԱՆ Ը..

ՄԱՐԳԻԶ , ՔՕԼԷՆ , (Թուղթ մը ի ձեռին)

ՔՕԼԷՆ . — Չէիք երևակայէր որ նորէն պիտի գտնուեմ իմ տոմ . այլ տպանով եղիք , այս վերջին անգամն է : Չեմ զար առնանութեան և հարմարիքի պատրաստութիւնները շփոթելու համար և ոչ յանդիմանութիւն մը ընելու ձեր շաղկին և երանութեան վրայ . ո՛հ ոչ բնաւ , այս չէիմ գիտատրութիւնս : Կամք ըրի ես ինքն ձեզի ետ տալու այս խոստումը զոր քոյրս թոյլ սիրտով առաւ ձեռքերնէդ , և խաղառ պատուել այն սիրոյ և բարեկամութեան կապը որ զմեզ իրարու կը յարէր . հիմա ազատ էք զուք . աղատ էք և երջանիկ ալ պիտի ըլլաք , այնքան քիչ յարգ ունիմ վրանիդ որ այս կողմէ ալ տարակոյս չ'ունիմ :

ՄԱՐԳԻԶ (մեկտալ) . — Ո՛հ ի՞նչ աղի և լեղի խօսքեր են . սա-կայն անոնց արժանի եղայ :

ՔՕԼԷՆ . — Այս թուղթը հիմա ետ տանելը ամօծ կը համարիս , սակայն ամօծ չի սեպեցիր , հոս այս սրահի մէջ , սիրայի և անկեղծ զեմքով մը մեզմէ թողութիւն խնդրելու քիչ մը առաջ . քրոջս հետ սիրոյ և ամուսնութեան խօսք ըրիր երբ ուրիշի խօսք տուէր և անոր թէութիւնները ընդունէր' էիր և պիտի ամուսնանայիր վաղը : Հե՛ռու . մարդ մը որ այսպիսի անարժան նենգութեան մը տակ է , անզգայ ըլլալը իրեն փառք ու պատիւ պիտի համարի . նայէ՛ , աղէկ մը նայէ երեսս , վասն զի ես ամօծով կը կարմրիմ քու ըրածդ տեսնելով :

ՄԱՐԳԻԶ (կայ առնելէ ետեւ) . — Այո՛ , ի՞նչ ըսէք իրաւունք ունիք . այո՛ , չի յայտնեցի ամուսնութիւնը որ երբէք չի պիտի կատարուէր , արգիւր է որ հիմա անոր պատիժը կրեմ : Նոտուէք ինծի այդ խոստումը (կառնէ) անկէ ուրիշ ինչք չ'ունիմ . այլ անոր ալ արժանի չ'եմ , անկէ ալ հարկ է որբաժնուիմ (կը սրտաւ թուղթը) Հիմա ազատ էք , ուր ուղէք գացէք , թող տուէք թշուառ մը որ

արհամարհանքնէլ ուրիշ բանի մը արժանի չ'է : Ժամանակ մի՛ կորուսնէք , ելի՛ք . և թէ գիտնայիք թէ որքան զօրոյ արժանի է այն թշուառը կարելի է որ ... :

ՔՕԼԷՆ . — Դո՞ւք , դուք մի՞ զթուռնեան արժանի , երբ կամքերնիդ կատարելու համար բազմ կը տեղաց վրանիդ . ազնուականութի մը կի՞ն պիտի առնուք , ինչպէս կ'ըստի , և անոր համարումով ամէն վատքերու պիտի հասնիք . հարստութիւննիդ անհուն է , մայրերնիդ կը յարգէ կը պաշտէ դձեղ , ձեր բոլորտիքը եղողնէրուն միակ դբազումն է ձեզի հաճելի ըլլալ , և չեմ գիտեր բան մը որ այսպիսի երջանկութիւն մը վրդովէ : Բարեկամի և սիրունիի մը յիշատակը , դորս խաբէցիք , կրնար թունաւորել ձեր երանելի դբասանքը , այլ այստե՛տե անոնց խօսքը անգամ չի պիտի ըլլայ առջնիդ , և այն ընկերական վիճակը ուր պիտի մտնէք շուտով կը մոռնայ իր ձեռքով ըրած թշուառները :

ՄԱՐԳԻԶ . — Հերիք է , Քօլէն հերիք . թշուառի մը վրայ այդքան մի՛ բարկանար , գիտնաս որ ...

ՏԵՍԱՐԱՆ Թ .

ՄԱՐԳԻԶ , ՔՕԼԷՆ , ՔՕԼԵԴ .

ՔՕԼԵԴ (աշխատիկ) . — Նղբայր իմ , դեռ չ'ես գիտեր որ բոլոր ինչքերնի՛ն կորուսին , ես իմացայ դան և փութանալի կուգամ որ չ'ըլլայ թէ այսպիսի աղէտքի մը վրայ նախատինք մ'ալ յաւելուաքու կողմէ :

ՔՕԼԷՆ . — Լաւ մը չեմ հասկնար քոյր իմ , ի՞նչ ըսել կ'ուզես :

ՔՕԼԵԴ . — Այն աղէտքը արդէն հասարակութեան բերանն է . դատ մը կորուսին և անոր հետ բոլոր հարստութիւննի՛ն և հիմա ահուելի տուայտի մէջ կը գտնուին :

ՄԱՐԳԻԶ . — Իրաւ է : Այլ աս կորուստը ինձի հաղիւ թէ տրամութիւն կուտայ . ճշմարիտ աղէտքս , այն որ սիրտս կը վիրաւորէ դառնօրէն , դձեղ տեսնելն է որ իս յանցատորի տեղ՝ կը դնէք : Հիմա այնպիսի վիճակի մէջ կը գտնուիմ որ և թէ արդարանալ աշխատիմ պիտի ըսէք թէ շահուս համար է այն :

ՔՕԼԷԴ. — Արդարանալու հարկ չիկայ, հաւատան, և այսպիսի մտտաանջութեան մէջ մի՛ իցնար. միանգամ միայն կը խաբւի այն օրիորդը որ խաբւելու արժանի չ'էր : Հիմա թշուառ կը գտնեմ զքեզ և անոր համար կուզամ և կ'աղուչեմ եղբայրս որ ձեզի օգնութիւն մ'ընէ : Այո՛, եղբայր իմ, կընամ ըսել որ տախտակն է ուրիշի մը նախատինքն չ'ըրաւ, սիրոյ միայն անհատաւոր իմ գտնուեցաւ, զիս միայն վիրաւորեց, այլ այս բարեկամութեան խառնուելու բանը չ'է : Դու անորմէ հարկւր անգամ աւելի յանցաւոր կ'ըլլաս, եթէ հիմա անոր կռնակ դառցնես : Նրբ ես սէրը կորուսի և յուսաբեկ թշուառութեան մէջ ինկայ դու իմ քովս էիր. հիմա ո՞վ զանկեալ պիտի պաշտպանէ, ո՞վ օգնական պիտի ըլլայ անոր այս թշուառ վիճակի մէջ : Տուներնին արդէն անապատ և անբնակ է եղեր, և տեսնողը հեռուէ հեռու կը փախի անորմէ :

Եղբայր իմ, խնդրեմ անոր կռնակ ըլլաս և թշուառութենէ ազատես, և ես երախտագէտ սիրտով այսպիսի բարութեան մը փոխարենը քեզ կը վճարեմ անոր համար սննեցած սէրս՝ քու սիրոյ վրայ յաւելցնելով :

ՄԱՐԳԻԶ. — Սիրելի Քօլէզ սիրտս կը պատռես և կը վառես : Ո՛չ. ո՛չ բնաւ՝ ես զքեզ չի խաբեցի. զքեզ տեսնելու վայրկեանէս ի վեր ի մտի զքեր, որոշեր էի այն ամուսնութիւնը չի կատարել : Նձեքեզի չի յայտնեցի պատճառը այն էր որ սիրտդ չի վիրաւանորեմ :

ՔՕԼԷԴ. — Նձեքերաւի կը սիրէիր պէտք էր որ զիտնայիր թէ ամենէ ահաւելի լուրձայնքան վիշտ չի տար սիրահար սիրտի մը որքան ամենէ թեթեւ անվատահոծութիւն մը սիրականին կողմէ :

ՄԱՐԳԻԶ. — Հիմա ճակատագիրս ձեռքդ է, Քօլէզ, ինչպէս կ'ուզես այնպէս որոշէ : Թշուառութեան յատակը անկեալ կը զըտնուիմ հիմա, մէկ կողմէ յոյս մը չ'ունիմ, և ամենէ լքեալ երեսի վրայ կը մնամ : Քենէ ուրիշ ապաւէն մի չ'եմ տեսներ. տօ՛ր ինծի նորէն քու սիրտդ և ես սիրով կ'ընդունիմ քու բարերար նպատակը, այլ եթէ հիմա ո՛չ յարգ և ո՛չ սէր ունիս վրաս, զիտնոս որ բարութիւն ընելու իրաւունք չ'ունիս և ես բնաւին չ'եմ կամիր պարտաւոր ըլլալ :

ՔՕԼԷԴ. — Ի՞նչ. կ'ուզե՞ս որ :

ՄԱՐԳԻԶ. — Կ'ուզեմ մենեիկ կամ քենէ սիրելի. այս առաջին անգամը չ'է որ այսպիսի կամք մը կը յայտնեմ :

ՔՕԼԷԴ (կանդէ մը ետեւ) . — Եղբայր, եթէ երեսի վրայ թողունք մէկը չկտրուի օգնութեան գայ անոր .

ՄԱՐԳԻԶ . — Քօլէյդ սէր կ'ուզեմ քեզէ և ոչ գոռ . դիւ սիրելու տեղ իմ վրայ զօռլ , ան ոչ , այս զգացումը սարսափ կը բերէ սիրտիս : Քօլէյդ , կամ ստէ՛ կամ ներէ՛ ինչպէս որ առաջները կը ներէիր :

ՔՕԼԷԴ (անոր նայելով) Նայէ՛ , դժբաղդութիւնը հարստութենէ աւելի քեզ կը վայելէ . թշուառութեան մէջ իյնալէդ իվեր աւելի կը նմանիս այն ժամային զոր այնքան սիրէցիր .

ՄԱՐԳԻԶ . — Նոյն ժամօն էմ , չիփոխեցայ . սիրտս կրնայ վատահոռութիւն տալ քեզ . սիրտս վկայ է որ դքեզ կը սիրեմ . այս վկան չի կրնար խաբել . հաւատան անոր :

ՔՕԼԷԴ . — Եթէ հաւատար ըլլայիր ... :

ՏԵՍԱՐԱՆ Ժ .

ՄԱՐԳԻԶ , ՔՕԼԷՆ , ՔՕԼԷԴ , ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ .

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Որդեակ իմ , ամէն բան կորուսեալ է . տպերախտի մը , որ իր ամէն ինչքը ինծի պարտաւոր է , տունէ կուգամ , և ընդունել չ'ուզեց : Ի՞նչ ընենք մօրը մերկիկ մնացինք երկրի վրայ :

ՔՕԼԷՆ . — Ա՜հ , տիկին , ընդէ՞ր կը մոռնար որ դեռ Քօլէն մը ունիր : Այսօր քոյրս և ես աւելի դառն վիշտ մը զգացինք այն վիշտէ որու ներքեւ ընկճեալ կը մնար զուր : Հարստութիւննէդ տրիշ՝ զուր բան մը չ'էք կորուսըներ և մենք կը վախճայինք որ բարեկամներնիս պիտի կորուսըներք : Հիմա ձեզի կ'իյնայ , տիկին , մեր սպօրինաւոր վախը ջնջել , սիրտերնիս մխիթարել ընդունելով մեզմէ ինչ որ ունինք :

ՄԱՐԳԻԶ . — Քօլէն , հաւատար էի որ այսպէս պիտի վարէր . այո՛ , մայր իմ , այո՛ Քօլէնն էքու բարեկամը և բարերարը : Ահա հիմա ես անոր կը յանձնեմ դքեզ , այլ ես չի պիտի կրնամ վայելել այն բարեկամութիւնը :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Ի՞նչ կ'ըսես , որդեակ իմ . ի՞նչ . միթէ կ'ուզես զմեզ թողուլ և ... :

ՄԱՐԳԻԶ (Քօլէղը ցոյց տալով) . — Ա՛լ չի սիրեր զիս անկաւ . համոզեալ է՞ծէ ես զինքը խաբէցի :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Դա՞ք , օր խորդ , զուք այսպիսի համոզում մը ունինք , էրբ ձեզի համար անկաւ ինծի չի հնազանդելու համարձակեցաւ , էրբ ձեզի համար ... :

ՔՕԼԷԴ . — Ո՛հ մի՛ ըսեր , տիկին , ձեզմէ լսած չ'ըլլամ եւ միայն անոր ըսածին հետապով միտքս փոխեմ : Այո՛ , սիրական իմ այո՛ հաւատարի եմ հիմա որ իսկը սիրես , սիրալիզ կողմէ ակ կաս կամ մը չ'ունիմ : Ես չ'եմ ըսեր հիմա թէ սիրտս նորէն քեզ կուտամ ո՛չ . ինչպէ՞ս կրնամ ըսել զան սրովնետե ես չ'առի երբէք եւ միշտ բուկինիզ հետ կապեալ մնայ : Քօլէղ , քու սիրունիզ այսօր քեանէ աւելի երջանիկ է , ինչու որ ի վերջէ իր ձեռքով պիտի կատարուի երջանկութիւնդ :

(Մարդիկը անոր ոտքը կ'իյնայ եւ դէպ ի Քօլէնը կը գտնայ .)

ՄԱՐԳԻԶ . — Եւ զու , հղբայրս ես արդէօր :

ՔՕԼԷՆ (սղջադուրեւով) . — Երկար տաէն է (առ մարդիկունի) տիկին , որ մենք սամեքս մէկ ընտանիք մը ընելու սահմանեալ էինք . ակ դէմ մի՛ գնէք կ'ազատեմ որ՝ տղանիզ քոյրս կին տանու , ես օմիտ կուտամ ասոր բոլոր ինչքս :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Ա՛հ Քօլէն այս ի՞նչ վեհ կերպով վրեժ-խնդիր կ'ըլլար , եւ ասով ինչ որքան վերագոյն էք :

ՔՕԼԷՆ . — Կը սխալիք . թշուառութիւնը ամենէ վերագոյն ատարեանը կը հանէ զմարդ , եւ հոն ամէն առաքինի մարդէ յարգ ու պատիւ կ'ընդունի :

ՄԱՐԳԻԶ . — Մայր իմ , շոտ ըրէ՛ , ըսէ՛ մէյմը թէ հրաման կուտաս որ Քօլէղս հարս առնում .

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Բա՛րէ որդեակներ . ես ակ հրաման տալու իրաւունք չ'ունիմ , զուք իրարու էք եւ ես ձեզի կը նստիլիմ . երանի՛ թէ այս կերպով կարենայի ըրածս :

ՔՕԼԷԴ . — Ո՛հ մայր իմ այդպէս մի՛ ըսէք , եթէ զիտնայիք թէ՛ ինչ ուրախութիւն կ'զգամ մայր իմ անուանել զձեզ , այդպէս չ'էիք ըսեր :

ՔՕԼԷՆ . — Հետո բուսական ոսկի՛ ունիմ հիմա պարտքնիզ վճարելու համար : Սիրելի Ժանօ , Օվերյնի հայրենական ժառանգութիւնդ մօրդ կուտանք . կինչդ օմիտը առուտուրիս մէջ կը

մնայ : Այսուհետեւ եւ երկուքնից համար միայն պիտի զբաղւիմ
և աշխատիմ (առ մարդկութիւն .) կը հաւանիք մի՞ , տիկին , այս իմ
ստաջարկութեան :

ՄԱՐԳԻԶՈՒՀԻ . — Քօլէն , բարի Քօլէն , երեսկայածնէդ
աւելի պարտաւոր կ'ընէք զիս , զիտնաք . դուք ինծի սովորեցու-
ցիք թէ երանութիւնը սնափառութեան մէջ չի բնակիր , և թէ
առաքինութիւնը միայն թշուառութեան յօգնութիւն կը զիմէ :

ՖԼՕՐԻԱՆ

ԱՒԱՐՏ :

Վ Ի Պ Ա Կ Ա Ն

ԱՄԻՍԻ

ԿԱՄ ՍԻՐՈՅ ՆԱՀԱՏԱԿ ՕՐԻՈՐԳ ՄԻ

Քանի մը տարի կայ զիջերային տկումբի մը մէջ , ուր Սէն-
ժէրմէն թաղին աւագանի ընտանիքները հաւաքւել կը զբօսնուին ,
հետաքրքիր տեսարան մը կ'երևար և ամէն մարդուտը կը զգրուէր :
Դրեթէ սոսոսունամեայ ծերունի մը նորաբոյս օրիորդի մը հետ թե-
լի թե կը սեծեծէր և սրահին մէջ ճեմ կ'առնուր : Ծերունին սպի-
տակ մագերէ և կնճռալի դէմքէ մը ուրիշ նշանաւոր զարդ մը
չ'ունէր իր վրայ . օրիորդը շատ գեղանի էր , այլ այնպիսի տըր-
տում և սիրաբեկ գեղութիւն մը իր կերպարանքը կը զարդարէր
որ զգայուն սիրտերու ճշմարիտ համակրութիւն մը կը սրտաճա-
ռէր : Օտարական մը այսպիսի անցարմար դոյզ մը նշմարելով
անշուշտ երեսակայէր պիտի որ այս ութսունամեայ աղւորը կամ
հայր կամ հու և կամ ուրիշ մօտ ազգական մ'էր այն սիրուն
օրիորդին : Ա՛չ բնու . այսպիսի տեսարան մը կարի հատորակ է
և մարդերու հետաքրքրութեան արժանի չ'է . մարդ՝ արտաբոյ
կարգի բանէ մը միայն կը շարժի և կը վրդովի ու սիրուն օրիորդի

մը իր տղետը ազգականնի թեւ մտնելը նորեկը մը անգամ չի համարուիր թո՛ղ թէ բնականէ զուրս երևայ՞ծ մը : Բնոյ՞նը ուրեմն սրտնի մէջ այր և կի՛ն, զուտոր և ուտոր հետադատ աչերով այն զոյցը կը դիտէին կը բնէին. սրտո՛ւն մը կար անհրկրայ. և այս պատճա՛սը : — Սէր : Ինչո՞ւ է՛ է մի՞թէ աշնան մէջ տերեւածափ և մեղկ ճիւղերու վրայ նորարոյս ծիւեր և զալար տերեւներ չ'են մի երևար երբեմն ինչ տտեն ամառը երկըննայ և իր արեւը աշնային մուլլէ աղատ մնայ :

Ուրեմն այնպէս կը հաւտաս, սիրելի իմ, կ'ըսէր Ալֆրէտ ա-
նուն հետամուտ պատանի մը իր ընկերին, թէ այս երկու ան-
հաւասար սիրտերը սիրով իրարու յարեր և կապեր են :

— Այդ չ'եմ ըսեր :

— Հապա՛. կը կրկնէ Ալֆրէտ, և նորէն օրիորդին կողմը կը դառնայ և ամբար ամէն շարժումը և ղէմքը կը ղննէ :

— Կ'ըսեմ թէ այս երկու սիրտերու միանալու առի՞թը սէրն է :

— Այլ այն սէրը որո՞ւ կողմէ արդեօք, մարդը ուժոտն տարե-
կան կայ այնպէս չ'է մի՞. այս հասակի մէջ սիրով բռնկիլը մա-
նաւանդ նորատի օրիորդի մը համար, ինձի յիմարական երևայ՞ծ
մը կը թուի, ուտի աւելի հաւանական է որ, օրիորդը ձերուներին
սիրահար ըլլայ :

— Ո՛չ բնու. կը խաբւիտ :

— Ճշմարտիւ չ'եմ հասկնար ի՞նչ ըսել կ'ուզես, ուրեմն ոչ մէկը
և ոչ մէկալը իրարու վրայ սէր ունին :

— Ահա հոն է գաղտնիքը. իրաւունք ունիս ըսելու թէ պետրին
կողմէ սէր ենթադրելը, իր հասակին մէջ, անտեղի է, օրիորդն է
սիրահար այլ...

— Լսու. շատ լսու հիմա կ'իմանամ ի՞նչ ըսել կ'ուզես. ձերուներն
ճամբայ մ'է աւելի ընտիր նպատակի մը հասնելու համար :

— Հասնելու նպատակ չիկայ. օրիորդը կին է :

— Իրո՞ւ, կ'ըսէ Ալֆրէտ հեգնալի ժպիտով, իրաւ, կին է մի՞.
և որո՞ւ արդեօք :

— Ծերուներին :

— Այնպիսի կատակ մը ըրէ, սրտասխտնի կուտայ Ալֆրէտ,
որ գոնէ՛ հաւատալի երևայ :

— Կատակ չի կայ հոս, ճշմարիտը այս է. այո՛ կին է այն
օրիորդը և կին օրինաւոր այն պետրին :

— Արգիսն իս կը շփոթես, կ'ըսէ Ալֆրէտ նորէն, և կը դառ-

նայ վերստին կը նայի այս անհատատար և անհուտատալի երևոյթին
կողմը : Օրիորդին երեսը, հասակը և ամէն շարժումները կը նշա-
նակէ մի առ մի և վայրկեան մը կ'երկրայի և լսին հեզոտածամբ
կ'ուզէ իր տարակոյսը յայտնել, այլ տեսնելով որ կատակի
ստուէր մը չիկայ իր բարեկամին կերպարանքին վրայ, կը շա-
րայարէ :

— Զարմանք. սիրոյ այլանշաղ օրինակներ շատ տեսայ, բայց
ասոր նմանը դեռ լսեր անգամ չ'էի : Մի՞թէ օրիորդը հարուստ է :

— Այո՛, շատ հարուստ և շատ յարգի ընտանիքէ մ'է :

— Եւ ծերունիքն :

— Նմանապէս հարուստ և ընտանիքով կարելի է թէ աւելի
նշանաւոր, ինչու որ... :

— Ըսել է թէ հարստութիւնը աս պարագայի մէջ ստիժ մը չ'է
եղեր և արհամարհելի տախանք մը չ'է գոգուեր :

— Ո՛հ, ոչ բնաւ :

— Հնարին է. թէ այս օրիորդը ուրիշէ մը լքեալ և մերժեալ՝ այս-
պէս իր ծաղիկ հասակը և վարդագեղ կոստութիւնը դո՛ւ ըրեր է
վրիժառու ոգւով մը :

— Բնաւ, սիրելի, այս օրիորդի սիրտը վրէժ մը չ'ունի և եթէ
ինքը չ'արհամարհէ, շատերէ հրեշտակի պէս կրնայ պաշտելի :
Իր սէրը անարատ էր և ամուսնութենէ ետեւ, մինչև հիմա, անա-
րատ կը մնայ :

— Քու այս ամէն խօսքերէ կը հետևի թէ՛ այս օրիորդը ուրիշի
մը սիրահար՝ կամաւ, զիտաբար յանձն կ'առնու ալևորի մը ամու-
սին ըլլալ, այսինքն իր սէրը ուրանալ. շիտակը ըսեմ այս մոռ
վարք մը կ'երևայ ինձի :

— Երեսէն կը դատես անոր համար :

— Այլ հաւանէ՛, սիրելի իմ, որ երբ օրիորդ մը կամաւ կ'ա-
մուսնանայ իր ամուսինը սիրելու յոյս մը ունի, եթէ ոչ իր վարքը
ամբարղարանալի է և ինքնին իր կեանքը կը թռչուտորէ :

— Այս օրիորդը սիրելու յոյս մ'ունի այլ ո՛չ իր ներկայ ամու-
սինը :

— Ուրեմն ապագայ ամուսին մը, կ'ըսէ Ալֆրէտ հեգնալի և
անհամբեր շուրթերով. ո՛վ զիտէ թերևս ասիկա ձերունին կը
նմանի. ի՞նչ կ'ըսես... :

— Ի՛նչ պիտի ըսեմ, եթէ անոր պատմութիւնը զիտնայիլ կա-
րելի է թէ այդքան հեզոքէն չի խօսելիր անոր վրայ :

— Այս պատմութիւնը դու գիտե՞ս մի՞. ես շիտկէ շիտակ կը խոստովանիմ թէ բոն մը չ'եմ հասկընար և գաղտնիքը չի կրնարով ըմբռնել՝ թիւր կերպով կը դատեմ. եթէ հաճիս այս պատմութիւնը նկարագրելու շատ դուարձութիւն կուտաս սիրախ :

— Որովհետեւ այդքան հետաքրքիր ես և ինքնազ ունիս, կը հաճիմ համոռօտիւ այն պատմութիւնը ընել որպէս զի հասկնաս թէ սուրբ սէր մը ի՞նչ աստիճան կրնայ աղնիւնալ, և ի՞նչ վեհ կերպով նուիրիլ : Այլ առաջ դարցի՛ մէյմը սրահին սոս կողմը նայէ : Աը տեսնե՞ս այն բարեղէմ պատանին որ սկիւմբի սկիզբէն մինչև հիմա օրիսրգնէրու բոլորախքը կը թռնոյց և հազիւ թէ մէկէ յազեալ՝ մէկալին թեւ կ'առնէ և կաքաւի մորիկին մէջ կը նետուի :

— Այո՛ կը տեսնեմ. հեշտասէր շարժումներ ունի և երեսնէ քիչ մը շուայտ կ'երևայ :

— Ծերունիին եղբոր որդի և միակ ժուռանգն է անիկա : Աը յիշե՞ս մի քանի մը օր՝ կայ թաւրի մէջ...

— Վայ այս ան երիտասարդն է հն. շատ գոհ եմ որ ճանչցայ զանիկա վասն զի օր չ'անցնիր որ անուր գէպրի մը շահատակը չ'ըլլայ. անո՛ւնը... ո՛հ նայէ՛ ինչպէս միտքէս ելաւ, կը յիշե՞ս մի :

— Տը Վօսէլ :

— Ազէկ ըսիր. այսպէս երթալու ըլլայնէ իր վերջը գէշ է :

— Աներկբայ. այլ այն երիտասարդը այնքան անհոգ է և իր հօր եղբոր վրայ այնքան վստահութիւն ունի որ բոն մը չի զգար :

— Ես ալ դժօտանքը կը սիրեմ, այլ այս կերպ հետամուտ՝ անոր մէջ իցնալ, այս կերպ ինքնամոռ՝ անոր մէջ լողալ արդարեւ զանիլ մը կը պատճառէ սիրախ :

— « Տը Վօսէլ իմանկութենէ հետէ կը ճանչնայ այս օրիորդը որու աւագանի կամ աւելի ճշգիւ ըսեմ կուտական անունը է Ամիսի, այլ իմանկութենէ հետէ անոր վրայ անխմանալի անտարբերութիւն մը ունի : Թէպէտեւ երիտասարդին և օրիորդին ընտանիքներու մէջ ողջակամութիւն մը չ'ըլլայ այսու ամենայնիւ սերտ բարեկամութիւն մը կը կապէ զանոնք և զրեթէ առ օրեայ յարաբերութիւնն ներու մէջ կը դնէ : Ամիսի իբնէ, զրեթէ ակամայ, համակրութիւն մը կ'զգայ Տը Վօսէլի վրայ և օրէ օր այն համակրութիւնը բուռն, անյազոժելի սէր մը կը դառնայ իր համեստ սիրտին մէջ : Թշուառ վիճակ զխրադգայ օրիորդի մը համար որ երանութիւն տալու տեղ շատ անգամ անգունդէ անգունդ կը զլորէ : Ամիսի որր է մօր կողմէ, և այնքան ամօթահար բնութիւն մը ունի որ երբէք չի հա-

մարձակիր մէկու մը գիմնէլ ուրիշ թեթեւ գաղտնիքի մը թո՛ղ թէ սիրոյ համար որ առ հաւասարակ մութը կը բնտուէ և միշտ պահւըտելով կ'ապրի : Ուստի Ամիսին լռելեայն կը սիրէ, երբեմն կը յուսայ և տապապայ երանութիւն մը երեակայելով կը քաջալերի, կ'արխանայ, և երբեմն արտում և սիրաբեկ անսխնեքով կը համառի և կը հալի ու կը մաշի : Սէրը սիրելի կը փափագի ինչպէս ծարսուն առու մը : Ամիսին որքան աշխատի իր եռանդը սքօղէ, իր կամբը չի յայտնել, վայրապար կը ջանայ և ունայն կը կռուի իրեն հետ : հարկ կ'ըլլայ իշխրէ իր կոպոյտ աչիւրը, բնական հրապոյրքները և արտաքին զարդերը իրեն յօգնութիւն կ'անչէլ, և Տը Վօսելին սիրտը շարժելու աշխատիլ : Ասիկա հեշտութիւնը սէրէ վերագոյն համարելով և մարմնովին նուիրելով շուսյա և սիրատու կլնեքու, ժամանակ անգամ չ'ունի զննելու այն արտաքին ալլալութիւնը որ Ամիսին վրայ կը տեսնուի, և որ ներքին ազնիւ կիրքի մը բեկբեկումն է : Նրբ հեշտութիւնը իր հոլանի թեկերը կը բանայ և շարքէն գէմբը կը նուիրէ, Աստղիկը կընայ յաղթահար համարելի և անկոյր հեռանալ անկէ, վասն զի բնութիւնը սէրէն առաջ տափանք կուտայ մարդու : Ամիսի կը տեսնէ որ ո՛չ համեստ փափաղը, ո՛չ հրապոյրքը և ո՛չ ուրիշ լռին հրտէք մը կ'ազդէն Վօսելին, կ'զգայ թշուառութիւն որ ամոր միտքը ուրիշ տեղ է և սիրտը ուրիշի գերի եղեր կը փախ : այլ ի՞նչ ընէ, որո՞ւ բողբէ, սէրը բողբ կ'ընդունի մի՞, աղատ չէ մի՞ նաև հեշտամու կորիլ : Ուստի կը համբէրէ. օր մը, գուցէ, իր արշալոյսին վարդազի թեկերու վրայ իրեն յոյս բերէ և նորոգէ իր սէրը... :

Տարիներ կ'անցնին և Ամիսին սէրը հասակին հետ կը մեծնայ և կը ստատկանայ : Սէրը անկայուն և վաղամեռ հրտաարակող կարծիքը հոս իրեն գէմ անհեքքելի փաստ մը ունի, և որքան վեր ի վերոյ ճշմարտութիւն մը ըլլալը կը յայտնէ անհերի : Այս վաղամեռ է այն իբր հեշտութիւնը իրեն առաջնորդ ունի, այս՝ սէրը սլլալակ է երբ զբօսանքի գերի կ'իյնայ, այլ երբ զգայուն սիրտի մը արձագանգ է կեանքէն առաջ չ'անհետիր, հաւաստի կընանք ըլլալ : Ամիսին կարելի եղածը ընելէ հաւ որ Տը Վօսել իր մոլար ճամբայէն հեռանայ և վարքը փոխէ, կը համալուի թէ հար մը չի կայ իր սիրականը բարոյական կարուստէ փրկել, ամոր համար, ինչպէս և ըսինք, կ'սկսի համբերել որ սրտամեկան մրկիկը գաղբի, զբօսանքի յաղուրդը գայ և Վօսելը խելաբէ : Մինչ այս մինչ այն Վօսելին հօրեղբայրը, ասոր շտալլութեան և կարգէ դարս

վարքին չի դիմանալով, սաստիկ կը բարկանայ և ոչ միայն անոր երեսը չ'ուզեր նայիլ այլ և կ'սպառնայ ժառանգութենէ զրկել ևծէ չի զգաստանայ ու իր մտւածիւնէ չի հրաժարի : Վօսեկ խրատը արհամարհելէ ետեւ սպառնալիքին ակունը չի դնէր ու քայլ առ քայլ իր անկարգ ճամբնայի մէջ կը յառաջանայ և երեւիլի կը հանդիսանայ իսկ :

— Ծերունի ազգականները միշտ այսպէս են, կ'ըսէ ան տունն Ալֆրէտ, բարակ այլ աղու ժպիտով մը. զանոնք լսողը կարծէ թէ երիտասարդ չ'են եղեր բնաւ :

— Աս հասարակ այդ իրաւ է այլ այս պարագայի մէջ հօրեղբայրը իրաւունք ունի վասն զի... :

— Զ'եմ ըսեր թէ իրաւունք չ'ունի, լսէր եմ և ստուգիւ զիսեմ որ Վօսեկը չափէ դուրս կ'ելլէ. խօսքս հանրական միտք ունի, ուստի կ'աղաչեմ պատմութիւնդ շարունակէ' :

« Վօսեկին հօրեղբայրը Ամիսին հօր հետ բարեկամ ըլլալով ամէն օր կուգայ ասոր իր սիրտը կը բանայ, կ'երւի և խրատ կը հարցընէ թէ ինչպէս ընէ որ իր երիտասարդ ազգականը մոլութենէ ազատէ և իր ընտանիքին պատիւը պահէ : Թր մը, անոր պարտքերու տոմսակները վճարելէ ետքը, այնքան բարկութիւնը կը ջարժի երբ կը լսէ թէ Վօսեկ այս ստակով գուսանի մը հետ խոյս պիտի առայ Բարիզէ և օտար երկիր ապաւինի, որ վտնանակի Ամիսին հօրը սենեակը կ'ընծանայ և կ'սկսի փրփրալի շուրթերով սպառնալ ու անդիլի ծայրը յուզիլ : « Նայէ' ան անառակը, կ'ըսէ իվերջէ, նայէ' մէյմը ամէն շուայտութիւնը կատարելէ ետեւ հիմա միտքը դրեր է արարութիւի մը հետ ամուսնանալ : Ո՛հ համբերութեան բաժակը լի եղաւ արդ, այսուհետեւ ան ներելու կամ լռելու կամք չ'ունիմ. հարկ է որ արժանի պատիժ մը տամ անոր : Ի մտի դրեր եմ բոլորովին ժառանգութենէն զրկել զանիկա, ի՞նչ կ'ըսես : — Ի՞նչ ըսեմ, կը պատասխանէ Ամիսին հայրը, ազգական չ'է անիկա այլ երկնային պատիժ մը : — Այո՛ պո՛ այս օր, հիմա ասկէ պիտի ելլեմ, փաստաբանիս տունը պիտի երթամ և օրինաւոր գրիւմ մը գրել տուլու եմ. թո՛ղ անառակը այն ժամանակ ինչ ուզէ նէ ընէ. զոնէ՛ այս կերպով պատիւս կը պահի և ես անոր հեշտութեան սեղանաւորը չ'եմ համարիր : — Շատ լաւ կ'ընես, կը կրկնէ Ամիսին հայրը, ես ալ տեղդ ըլլայի նէ այգպէս կը վարէի. այս տեսակ երիտասարդներու այս կէրպ պատիժ մը պէտք է որ ուշադրին, ևծէ ոչ մոլութիւնէ մոլութեան :

Թիւն՝ մինչև անսխառութեան կամ կորուստի գոյրը կ'իյնան : Այլ բարեկամ երկուքնուս ալ մէկ ոտքը զերեզմանն է, ուստի կը համարձակիմ ըսելու թէ շատ լաւ կ'ընեն եթէ հիմա կ'ընէ ուրիշ ժառանգ մը ընտրես : — Աղէկ ըսիր . ասով պատիմը աւելի դառնազին կ'ըլլայ և աւելի մահաբեր վէրք կը պատճառէ անսխառելին սիրտին որ կը ջանայ անուշա անսխառել ընել... Խնչ կ'ըսես ամուսնանամ մի :

— Ամուսնանալ, նոր հարս մ'առնուլ, կարծեմ քիչ մը ուշ է, պատասխանի կուտայ Ամիսինն հայրը խնդարով : — Ուշ մուշ, բարեկամ հարկ է որ կարգւիմ. զիտաւորութիւնս կին առնուլ է՛, այլ միայն ժառանգ մ'ընարել : Մեր հասուկի մէջ մարմինը մեռեալ է և միտքը ու սիրտը միայն կ'ապրին և կ'զգան : Եթէ զգոնամ այնպիսի հոգեւոր օրիորդ մը որ հաւանի կեանքիս յետին օրերու վրայ հակել և անոր դառն ժամերը մեղմել իրեն անբաւ ջնորհակալութիւն և բոլոր հարստութիւնս փոխարէն կուտամ : — Ըսելիք մը չի կայ այդպիսի որոշումի մը . երանի՜ թէ փափագիկ համեմատ համեմատ օրիորդ մը գտնայիր : » Այսպէս կը խօսին երկու բարեկամները իրարու հետ և Վօսեղին հօրեղբայրը կը պատրաստուի դուրս ելլել ու սպառնալիքը կատարել : Ամիսին, որդրան հետ պահէր էր, ամէն բան կը լսէ և անհկարելի տնուսող մը նոյն հետոյն կը սրաշարէ իր քնքուշ սիրտը : Կը տեսնայ որ կորուսանելու ժամանակ չի կայ իր սիրակամը ազատելու համար, և եթէ ճարմը չի հնարէ ո՛չ միայն հարստութիւնէ պիտի զրկուի և անարգի, այլ և տհալի սպազայի մը ենթակայ պիտի ըլլայ : Կ'զգայ որ Վօսեղ այն աստիճան իյնալէ ետև իր սէրն ալ կարէ՛վէր հարուած մը պիտի ընդունի, անոր համար արիւ սիրտով մը կը պատրաստուի իր կոյս անունը դնել և Վօսեղը հաւատարի կուրուստէ մը փրկել : Այսպիսի վեհ խորհրդով համակեալ՝ դուռը կը հրէ և մեղմիկ ներս կը մտնայ ինչ տանն Վօսեղի հօրեղբայրը դուրս ելլելու վրայ է : Օրիորդին այլայլեալ դէմքը տեսնելով՝ հայրը կը մօտենայ անոր և սիրով կը հարցնէ այն արտաքոյ կարգի վիճակին պատճառը : — Հանդարտ եղի՛ր, հայր իմ, կը պատասխանէ սրտեայ օրիորդը, հանդարտ եղիր վասն զի բօծալի դէպք մը չի կայ ամենեկին, այլալուծիւնը որ դէմքիս վրայ կը նշմարես կատկածէ մը առաջ կուգայ : Խնդիր մը ունիմ քեզ ընելու և կը վախճամ որ պիտի մերժես : — Խօսէ՛ նայիմ, սիրելիս, ես պատրաստ եմ միշտ կամքդ կատարել : — Կը յիշե՞ս թէ շատ

անգամ խնժի առաջարկեցիր որ ամուսնանամ : — Այո՛, այլ մինչև հիմա քու կողմէ մերժումէ մը ուրիշ բան մը չի տեսայ. շատ երկտաւարդ քեզ առաջարկեցի զխտեմ, այլ դու և մ'չ մէկը ընդունելի գտար, թէպէտև անոնց մէջ աղնիւ սիրաւը ըլլային և ընտիր տոհմերէ առաջ գային : — Իրաւ է. չ'եմ ուրանար հայր իմ, այլ ես աշխարհէ հրաժարիլ կ'ուզեմ և անա անոր համար է որ այն երիտասարդներէ և ո'չ մէկը ընտրեցի. ուստի կը խնդրեմ, հայր իմ, հրաման տուր որ կուսաստանի մը մէջ քաշեմ և հաւատունի ըլլամ : Եթէ ազգիկիդ բարիքը կ'ուզես, հայր իմ, անոր այս խնդիրը մի' մերժեր կ'աղաչեմ : — Աշխարհէ հրաժարիլ քու հասակի մէջ, հաւատունի կարգը մտնալ երբ փառուոր ապագայ մը քեզ կ'սպասէ, այլ կը մոռնաս, սիրելի իմ, որ մեր դարը չ'ընդունիր այսպիսի ապօրինաւոր վիճակը, կը մոռնաս որ կուսաստանը հիմա անդուր կիրքերու ապական մ'ի, կը մոռնաս որ անցեալ դարու մէջ կուսական կարգը իր դատակնիքը առաւ :

— Կարելի է, հայր իմ, այլ ես աշխարհէ զրոհեալ եմ և...

— Այդպիսի հրաման մը երբէք խնէ մի' յուսար, պատասխանի կուտայ Ամիսիին հայրը և բարկութենէ սրանին որ կողմը քաշելը չ'իյաւ : Թշուառ օրիորդը վայրկեան մը լռիկ և ակնկոր կը մնայ հոն և գէմքին վրայ տրտում գոյներու յաջորդելէ յայտնի կը տեսնուի թէ իր սիրտը ինչ աղեկսոմմի մէջ է :

Վօսեղին հօրեղբայրը սա տնակնկալ տեսարանէ այլ յայլմէ՛ տեսածին և լսածին հաղիւ թէ կ'ուզէ հաւատալ. անցեալ դարու կրօնական համոզումով առվի կը դարմանայ օրիորդին յուսահատութեան վրայ և չի զիտեր ինչ մեկնութիւն տալ անոր. անոր համար քանի մը վայրկեան կը տարուբերի միտքով և կ'սկսի նաև տրտմիլ : Ի վերջէ իր բարեկամին յօգնութիւն զիմէ կ'ուզէ և Ամիսիին քանի մը համոզակեր խրատներ կուտայ : Ունայն յորդոր և պարապ ջանքի օրիորդը անքայքայ կը մնայ իր որոշումին վրայ : Խրատներնիդ կ'ընդունիմ կ'ըսէ սակայն բաւական ատեն տրտմամ խորհելէ ետև, զիտեմ որ մեր դարու մէջ կուսաստան մը բարի համբաւ չ'ունի, զիտեմ որ ամուսնութիւնը բնական պարտ մ'ի և հարկ է որ կատաղի, կը տեսնեմ որ հայրս կը տրտմի, կը վիրաւորի նաև անհլու վարքս տեսնելով այլ... ո'հ մէկ դարման մը միայն կ'զգամ այս ամէն աղէտքի : — Եւ անի դարմանը, կը հարցնէ Վօսեղին հօրեղբայրը քիչ մը յոյս առնելով : — Եւ այն դարմանը դուք էք : Քանի մը ըտպէ առաջ հօրս կ'ըսէիք թէ՛

ամուսնանալու կամք ունիք և թէ օրիորդ մը կը բնառէր ձեր վերջին օրերը սիրտիկէն համար :

— Այո՛ այնպիսի խօսք մը կ'ընէինք այլ ի՞նչ ըսել կ'ուզէք աղնիւ օրիորդ : — Այն օրիորդը ես եմ եթէ... : Այսպիսի առաջարկութիւն մը լսելով Վօսեկին հօրեղբայրը բտրորովին կ'ապշի և կը դառնայ իր բարեկամին երեսը կը նայի որ իրմէ առելի վրդովեալ քիչ մը հեռու կը կայնէր կը մնար, և որ, վայրկեանէ մը ետքը, բարկութիւնը կորուսեալով կ'սկսի ծիծաղել : Ամիսին հայրը այնպէս կ'երևակայէ առջի բերան թէ՛ իր աղջկան վրայ հով մը եկեր և անոր միտքը շփոթեր է : Այս ըլլալու դիտաւորութիւնը արդէն ալլանդակ երևոյթ մ'էր, ուսումնամեայ ծերունի մը հետ ամուսնանալու կամքը ամէն սահմանէ կ'անցնի և յիմարական նշան մ'է : Ուստի խնդալով և մեղմիկ Ամիսին կը մօտենայ և կ'աղաչէ որ հանդարտի և հեռանայ անկէ : Վօսեկին հօրեղբայրն ալ չի գիտնալով ո՛ր կողմը դառնալ, ի՞նչպէս վարել և ի՞նչ ըսել բարեկամին ձեռքը կը սեղմէ ու դուրս կ'ելլէ :

Մէկ երկու շաբաթ այսպէս կ'անցնի և Ամիսին հայրը ամէն ջանքը ի գործ կը դնէ, ամէն հնարաւոր միջոցները կը բանեցընէ որ իր աղջկին դիտաւորութիւնը փոխէ կամ գոնէ մ'տքը հասկենայ : Ամիսին միշտ կը սլատասխանէ թէ Վօսեկին հօրեղբորմէ ուրիշի հետ չի սիրտի ամուսնանայ երբէք. կամ վաճառք մը կամ այս ամուսինը ուրիշ խօսք չ'ուզեր հասկնալ : Ի վերջէ ծշուտ հօրը ճարը հատնելով հրաման կուտայ որ կամքը կատարել, և Ամիսին կ'ստորագրէ իր ամուսնութեան թուղթը Վօսեկին հօրեղբօր հետ... »

— Ո՛հ, ի՞նչ աղնիւ և վեհ սիրտ կը գոչէ անժամանակ Ալֆրէտ, և կը դառնայ վերստին կը նայի Ամիսին երեսը. քիչ օրիորդ կայ որ այսպիսի զոհ մը նուիրէ սիրոյ, մանաւանդ երբ սիրականը արժանի մէկ մը չ'երևար :

— Մէքը, աստուծոյ անունին պէս, ամէն մարդու բերանն է, այլ սակաւածիւ մարդերու սիրտին մէջ կը գտնուի :

— Երանի՛ անոր որ այսպիսի վեհ սիրտ մը կը ճանչնայ կամ կը գտնայ :

Ալֆրէտ և իր բարեկամը, այս խօսքերէ ետք՝ իրարմէ կը բաժնուին և սրահին մէջ ճեմ կ'առնուն ուրիշ օրիորդները քննելու կամ ունեց հետ պարելու համար :

Օր մը զարնան մէջ Ալֆրէտ իր բարեկամը կը տեսնայ Պուլվարի

վրայ և մէկէ ի մէկ Ամիրսին պարտութիւնը և այն զիշերային ա-
կումբը միտքը կ'իյնան, անոր համար կանգ կ'առնէ և կ'ուզէ Ամի-
սին վրայ լուրեր պատահալ :

— Տրտում ես կ'ըսէ Ալիբէտ իր բարեկամին : ուրկէ՞ գտար այդ
սիրուն ծաղիկները, հայէ՛ ինչ հակապատկեր մը կը ներկայա-
ցնես, պէմբդ տրտում է և ձեռքդ ծաղիկներով լի : որո՞ւ կը տա-
նիս դանձը :

— Ամիրսին գերեզմանին վրայ, կը կրկնէ բարեկամը աւտղալի
ձայնով :

— Մեռա մի՞ այն աղնիւ օրիորդը. ո՞նչ այս ինչ դառնագին
լուր մ'է որ կուտաս : Մի՞թէ երկար առէն կայ :

— Դրեթէ հինգ ամիս :

— Իր ձերտնի մըրը :

— Ամիրսին մահուանէ երկու ամիս ետքը անիկա ալ մեռա :

— Եւ Պ. Վօսէլը՞ :

— Կենդանի է, իր հօրեղբօր հարստութիւնը ժառանգեց, այլ
միտքէն անգամ չ'անցընէր թէ Ամիրսին պարտաւոր է դա՞ն :

— Ինչ սպերսիս և զարշ սիրտ :

— Մարդկային սեռի մէջ երկու տեսակ էակ կայ. մէկը իր
նողկալի բարքովը աստուծոյ անգամ երկբայիլ կուտայ, և միւսը
իր հրեշտակային վարքով աստուծոյ կը մօտեցնէ դմեղ. այս
ետքինը սակաւածիւ է այլ աստուած իր կողմն է. երթամ Ամի-
սին նուիրեմ ան ծաղիկները. աղօթելու կարօտութիւնը կղզամ :

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ Ք

Հետադայ նստակը կ'ընդունինք և թարգմանելով կը հրատարակենք :

Սիրելի Ոսկանեան,

« Իժշկական օրագրի մէջ Պ. Քլօքէին մահը կարդալով և խմա-
նալով որ այս ընտիր բժիշկը հայ օրիւրդի մը հետ կարգուեր է
եղեր Պարսկաստանի մէջ, ի մօտ զրի այս պզտի համակը քեզի
զրեղ և քանի մը տեղեկութիւն տալ : Կարելի է թէ զու ինչ առաջ
այս պէտքը օրագրին մէջ կարդացեր ես, այլ որովհետեւ շատ զրա-

ղեալ ևս կարելի է հաւ որ դա՛ն անգիտանաս : Հայ անունը, դըքղ յիշել տուաւ ինծի և դու ալ լաւ գիտես թէ որքան հայերը կը սիրեմ : Ահա հալս օրագրին յօդուածը. « Պարոն Քլօքէն, որ 1846է իվեր Պարսկաստանի Շահին բժիշկն էր, այս օրեր մեռաւ աւաղելի վրէպի մը նահատակ՝ և անգուժ ցաւեր կրելէ ետեւ : Զուտ օղիի տեղ բաժակ մը տուիով ըստած միջատին (1) քամուկը ըմպեր է սնիկա : Նախորդ Մեհմետ Շահը Ֆրանսայի տէրութենէ բժիշկ մը ուղեր էր իր կենդանութեան տեսնը . Ֆրանսայի տէրութիւնը բժշկական ճամբարնին յանձնելով բժիշկի մը ընտրութիւնը, ասիկա Պ. Քլօքէն ընտրեց 1846ին և Պարսկաստան առաքեց զանիկա : Պ. Քլօքէն ծանկազին ծոշակ մը կ'ընդունէր շահէն (զրեթէ 55,000 Փր.) և անցեալ տարի հայ օրիորդի մը սիրահարելով կարգեր էր անոր հետ : Իր զիակը առ այժմ Վանէքի մէջ ծաղկեցաւ : Վանէք սղտի հայու գեղ մ'է Քեհրամնի շրջակայ տեղւանքը » : Այս Քլօքէն երեւի Հիբօլիդ Քլօքէնի որդին է որ դեռ քանի մը տարի առաջ թէ՛ իր զիակերովը, թէ՛ զիրբերովը և թէ՛ դասատուութեամբը Ֆրանսայի սուղին անդամագէտներէ (anatomiste) մէկն էր : Հիբօլիդին հղբայրը, Ժիւլ Քլօքէն, դեռ կենդանի է, ինչպէս և զիտես, և մեր ընտիր վարժապետներէ մէկը կրնայ համարուիլ : Իբրեւ անդամագէտ՝ բժշկական ճամբարնի մէջ ածու մը ունի, իբրեւ զիտուն՝ անցեալ տարի զիտութեան ճամբարնի անդամ եղաւ, և իբրեւ վիրաբոյժ՝ ամենէ յաջողակներու կարգը կը զոնուի : Կը տեսնես որ Քլօքէն ընտանիքը Ֆրանսայի վառքը արժանաբար կը ներկայեցնէ, երանի՛ թէ այս տեղեկութիւնը իր այրի կնկան մխիթարութիւն տար : Միթէ Սլոնկոյի մինչև Պարսկաստան կ'երթայ մի՞ջ . ժամանակը եկաւ որ մենք Ասիայի հետ յարաբերութիւն և մտերմութիւն մը ունենանք. և ո՞ր ժողովուրդը անլի արժանի է այս մտերմութեան և թէ ոչ հայերը որոնց ազատութեան և բուսաւորութեան համար եմ միշտ վախազող : »

Մնամ, սիրելի Ոսկանեան, անդրդուելի սիրտով .

Հաստատրիմ բարեկամքո
Բժշ. Քեհրամնի :

(1) *Sauvages cantharide*.

Համարատու Տրէլլը :

